

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Ave Varik

HÄÄDEMEESTE MURRAKU
TUTVUSTAMINE PÕHIKOOLIÕPILASTELE:
ÕPPEMATERJALIDE KOOSTAMINE

Magistritöö

Juhendaja nooremlektor Maigi Vija
Kaasjuhendaja professor Karl Pajusalu

TARTU 2025

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrekselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Ave Varik

Lühikokkuvõte

Käesoleva magistritöö eesmärk on selgitada välja, milliseid Häädemeeste murrakut ja omakultuuri tutvustavaid õppematerjale põhikooliastmele peetakse vajalikuks. Teine eesmärk oli need materjalid luua ning vastavalt muudatusettepanekutele täiendada. Selleks tehti kõigepealt intervjuud nelja haridus- ja kultuuritöötajaga, kes kinnitasid omakultuuri ja kohaliku keelega tutvumise olulisust ning õpilastele eakohaste õppematerjalide vajalikkust.

Lõpptulemusena on valminud õpetajate jaoks kolm õppematerjalide komplekti. Esimene osa sisaldab 12 tegevust Häädemeeste murdeaabitsas "Äädemeeste aabits" leiduva sõnavara ja mõistatuste õppimiseks ja kordamiseks. Komplekti juurde kuulub ka kohver, mis sisaldab nii tegevuste juhiseid õpetajale kui ka muid tegevuste läbiviimiseks vajaminevaid vahendeid. Eelkõige on aabitsa juurde kuuluvad tegevused mõeldud Häädemeeste Keskkooli 3. klassi tunniplaanis oleva aine "Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur" tarbeks, kuid sobivad ka teiste klasside emakeele tundi. Teine õppematerjalide komplekt koosneb kaheksast töölehest, mida sobib kasutada I ja II kooliastme emakeele, matemaatika või inimeseõpetuse tunnis ning 1.–4. klassi tunnis "Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur". Kolmas komplekt koosneb viiest töölehest ning on mõeldud kasutamiseks III kooliastme emakeeletunnis.

Teise andmekogumise käigus paluti kolmelt eesti keele õpetajalt valminud õppematerjalide kohta tagasisidet, mis aitas veenduda juhendite arusaadavuses ja ülesannete eakohasuses. Õpetajad pole jõudnud veel materjale katsetada, kuid usuvad, et need hõlbustavad murdekeele tutvustamist märkimisväärselt.

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Murdekeele ja pärimuse õpetamine põhikoolis	8
1.1. Pärimuse osa uues riiklikus õppekavas, Häädemeeste Keskkooli arengukavas ja dokumendis “Eesti keele arengukava 2021–2035“	8
1.2. Pärimuse õpetamise olulisus	9
2. Eesti põliskeelte hääbumine alates 19. sajandist ja taasärkamine 20. sajandi lõpul	12
3. Häädemeeste murrak.....	15
3.1. Häädemeeste murraku paiknemine teiste Eesti murrete seas.....	15
3.2. Häädemeeste murraku eripärad	17
4. Metoodika	22
4.2. Andmekogumine ja -analüüs.....	23
5. Tulemused.....	25
5.1. Omakultuuri ja Häädemeeste murraku teemaliste õppematerjalide vajalikkus haridus- ja kultuuritöötajate hinnangul	25
5.2. Häädemeeste murrakut tutvustavad õppematerjalid	28
5.2.1. Tegevuste juhendid “Häädemeeste aabitsa” juurde	29
5.2.2. I ja II kooliastme töölehed	44
5.2.3. III kooliastme töölehed	59
5.3. Õpetajate tagasiside Häädemeeste murrakut tutvustavale õppematerjalile.....	73
Kokkuvõte.....	74
Kirjandus.....	77
Introducing the Häädemeeste Dialect to Basic School Students: Developing Educational Materials. Summary.....	81
Lühendid	84

Sissejuhatus

Kaasaegsele maailmale omane üleilmastumine ja rahvusvahelise avaldavad erinevatele elu- ja ühiskonnavaaldekondadele nii positiivset kui negatiivset mõju. Ühest küljest ühtlustuvad globaliseerumise mõjul inimeste elustiilid ning inglise keele domineerimine tekitab ohtu väikerahvaste kohalikele kultuuridele ja keeltele. Teisest küljest toetab globaliseerumine eri inimgruppide suhtlust, olenemata vahemaast. See võimaldab kultuuridevahelisi arutelusid.

Üks suurtest ülemaailmsetest ettevõtmistest on aastateks 2022–2032 ÜRO Peaassamblee poolt välja kuulutatud rahvusvaheline põliskeelte kümnend, mille eesmärgiks on põliskeelte taaselustamine, säilitamine ja edendamine, teadlikkuse tõstmine keelelisest mitmekesisusest ja mitmekeelsuse tähtsusest. Sõnaveebi (2022) järgi on põliskeel “mingil alal põliselt (ja pidevalt) elanud rahva ehk põlisrahva kõneldav keel” ja põlisrahvaks saab pidada “neid rahvaid, kes elavad koloniseeritud aladel või koloniaalvõimude loodud riikide aladel ning kelle põhirahvus on enamasti marginaliseerinud.” Eestlased on oma maal elanud väga ammusest ajast, kuid eesti keelt ei saa pidada põliskeeleks, kuna see on riigikeel. Eestis peetakse põlisteks keelteks murdekeeli. Need vajavad kaitsmist ja arendamist (UNESCO 2022). Ida-Euroopa regiooni põlisrahvaste esindajate juhtgruppi valitud Rein Järvelill (2021) avaldas lootust, et läbi rahvusvahelise tunnustuse ja põliskeelte kümnendi õnnestub Eesti põliskeelte kõnelejalatel kasvatada uhkustunnet oma emakeele kasutamiseks igapäevaelus. Ajaloo jooksul on meie murded pidanud üle elama heitlikke aegu, kuid praegu ollakse taassünni etapis. Lisaks traditsioonilisele suulisele registrile areneb ka kirjalik register, samuti netiregister. Murdeid uuritakse ning järjest koostatakse murdekeelseid sõnaraamatuid, õpikuid ja muid õppematerjale. (Metslang 2022)

Minu praktilise suunitlusega uurimuse eesmärk sündis töö käigus Häädemeeste Keskkoolis. Raamatukoguhoidjana märkasin, et riulis tolmuvad teavikud, kus on näited Häädemeeste murrakust, kuid õpilased pole kuulnudki, et Häädemeeste piirkonnas on olnud oma keel. Puudus lastele mõeldud Häädemeeste murrakut tutvustav väljaanne. Tegin ettepaneku koostada Häädemeeste murrakut tutvustav aabits. Idee teostas 11. klassi õpilane minu juhendamisel oma praktilise töö raames. Aabitsat saab õpilane vaadata ja lugeda, kuid see ei paku mitmekesisest tegutsemivõimalust. Lisaks jäi aabitsast välja palju huvitavat sõnavara, mida soovisin õpilastele tutvustada. Seetõttu hakkasin järgmisena mõtlema aabitsa juurde kuuluva lisamaterjali koostamise peale.

Magistritöö üheks eesmärgiks on selgitada välja, millist Häädemeeste kohalikku keelt ja pärimust tutvustavat õppematerjali peavad teemaga seotud haridus- ja kultuuritöötajad vajalikuks. Teine eesmärk on saadud vastuste põhjal koostada õpetajate jaoks lisamaterjal, mis pakuks tuge Häädemeeste murraku tutvustamisel erinevas vanuses põhikooliõpilastele. Materjale saaks kasutada 3. klassi tunnis “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur”, aga ka vanemate põhikooliklasside emakeeletundides. Eesmärk ei ole õpetada lastele Häädemeeste murrak selgeks, kuna usun, et selle keele rääkijad jäävad ajalukku. On siiski võimalik tutvustada kirjapandud sõnu ja ütlemisi ning nende kaudu anda edasi siitkandi inimeste ajalugu, mõttemaailma ja elutarkust.

Eesmärkidest lähtuvalt sõnastasin järgmised uurimisküsimused:

1. Miks on oluline põhikooliõpilastele kohalikku murrakut ja pärimust tutvustada?
2. Milliseid Häädemeeste murraku ja pärimuse teemalisi õppematerjale peavad haridus- ja kultuuritöötajad vajalikuks?
3. Milline on õpetajate tagasiside valminud õppematerjalide kvaliteedile ja täiendusettepanekud nende kohta?

Magistritöö koosneb viiest peatükist ning nende alapeatükkidest. Esimeses peatükis toon välja, kuidas kajastub pärimuse tundmise olulisus uues riiklikus õppekavas, Häädemeeste Keskkooli arengukavas ja dokumendis “Eesti keele arengukava 2021–2035“. Avan mõisted *pärimuskultuur* ja *omakultuur*, selgitan pärimuse ning põliskeele tundmise tähtsust tänapäeva inimesele ning annan ülevaate varasematest omakultuuri ning murrete õpetamist käsitlevatest magistritöödest.

Teises peatükis keskendun Eesti põliskeelte hääbumise ning taasärkamise põhjustele. Juttu tuleb ka murdekoguja Marta Mäesalu pärandist ning võimalusest minna edasi murdekeele arendamisega, kui on toimunud peaaegu täielik kultuurikatkestus. Kolmandas peatükis selgitan, kuidas Eesti murded jagunevad, kuhu paigutub Häädemeeste murrak ning missugused on Häädemeeste murraku eripärad.

Neljandas peatükis kirjeldan oma töö metoodikat. Selleks tutvustan õppematerjalide valmimise etappe, valimit, andmekogumise- ja analüüsimeetodi kujunemist ning esitan küsimustike kavad.

Viies peatükk kajastab magistritöö tulemusi. Esmalt analüüsin intervjueeritud haridus- ja kultuuritöötajate vastuseid omakultuuri ja Häädemeeste murraku teemaliste töölehtede vajalikkuse kohta. Seejärel selgitan põhimõtteid, millest olen nende koostamisel lähtunud.

Õppematerjalid grupeeruvad kolmeks. Annan ülevaate kolme komplekti kohta eraldi, igale ülevaatele järgnevad õppematerjalid ning kahele viimasele komplektile ka võti õpetaja jaoks. Lõpuks teen kokkuvõtte õpetajate tagasisidest koostatud õppematerjalidele.

1. Murdekeele ja pärimuse õpetamine põhikoolis

1.1. Pärimuse osa uues riiklikus õppekavas, Häädemeeste Keskkooli arengukavas ja dokumendis “Eesti keele arengukava 2021–2035“

Haridus- ja Teadusministeeriumi poolt välja töötatud “Eesti keele arengukava 2021–2035“ (EKA 2021) järgi toetab murdekeele oskus Eesti kultuurilise eripära ning vaimse kultuuripärandi säilimist ja arengu kestlikkust. Eesti kohamurrete olukorda iseloomustades on positiivse poole pealt välja toodud järjepidev ajaloolis-kultuuriline mitmekesisus, samas kitsaskohana on ära märgitud, et eesti murrete rääkijad on järjest vähem oma keelt järgmistele põlvkondadele edasi kandnud. Häädemeestel on toimunud kohaliku murraku rääkimise oskuses peaaegu täielik kultuurikatkestus, seda ei räägita enam. On üksikud vanemad inimesed, kelle kõnes on üht-teist murdele iseloomulikku säilinud ning inimesi, kes küll ise murdekeelt ei kõnele, kuid mäletavad vanemate või vanavanemate poolt kasutatud üksikuid murdesõnu ja -väljendeid. Eesti keele arengukava (EKA 2021) kohaselt on Eesti murrete olukorra üheks tugevuseks murrete teadusliku uurimise toetamine, sõnastike, andmebaaside ja keelekorpusete arendamine ning publitseerimine, sealhulgas eesti keele piirkondlike erikujude olemasolu ning kasutusala laienemine avalikku ruumi ja digikeskkondadesse. Eesti keele ajaloo ja murrete professor Karl Pajusalu eestvedamisel on koostamisel Häädemeeste sõnaraamat. Märkata on ka kogukonna järjest suuremat huvi kohaliku pärimuse ja murraku vastu.

Pärimuse tundmise olulisus kajastub ka uues riiklikus õppekavas. Nii selle üldosa õppe- ja kasvatusesmärkide (PRÕK 2023 § 3 lg 3) kui ka läbivate teemade (PRÕK 2023 § 14 lg 3 p 4) hulgas on välja toodud õpilase kultuurilise identiteedi kujunemise toetamine. Põhikooli lõpetajalt eeldatakse kujunemist kultuuriteadlikuks inimeseks, kes mõistab ning väärtustab nii oma pärimuskultuuri kui ka kultuurilist mitmekesisust. Ingrid Rüütli (2010: 507) sõnul muudab folkloori tundmine inimese ja ka rahva rikkamaks, aidates paremini mõista mitte üksnes oma rahva minevikku, vaid ka teiste rahvaste omapära, samuti erinevate rahvaste ja kultuuride omavahelist seost. Üheks riikliku õppekava üldpädevuste (PRÕK 2023 § 4 lg 4 p 1) komponendiks on kultuuri- ja väärtuspädevus. Õpetaja ülesanne on teha endast olenev, et õpilased omandaksid oskuse tajuda ja väärtustada oma seotust enda ja teiste maade ja rahvaste kultuuripärandiga.

Oma rahvapärimuse mõistmist ja väärtustamist peetakse oluliseks arendada ka Häädemeeste Keskkoolis, kus pööratakse piirkonna ajaloo ja kultuuri tundma õppimisele eraldi tähelepanu. Kooli arengukava üks kirja pandud eesmärkidest on õpetada õpilasi tundma kodukandi ajalugu

ja kultuuri (Häädemeeste Keskkool 2020: 4). Eesmärgi saavutamiseks on loodud 1.-4. klassi jaoks aine “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur” (Häädemeeste Keskkool 2024). Aine jaoks on eraldatud 17,5 tundi¹ õppeaasta jooksul. 1. ja 2. klassis keskendutakse kodukoha looduse tundma õppimisele, 3. klassis on ainekava üks eesmärkidest tutvustada kodukandi ajalugu rahvalaulude ja -mängude, murdesõnade, mõistatuste ja kõnekäändude kaudu. 4. klassi tunni alateema on rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Ainet õpetab klassijuhataja, kes on õppematerjalide valikul vaba. Õppeaine on inspireerinud oma kooli noori looma loov- ja praktiliste tööde raames kodukanti tutvustavaid õppematerjale. 8. klassi õpilased koostasid Häädemeestel asuvate oluliste paikade ja kultuuriasutuste värviraamatu (Suigusaar, Pajuväli 2022). 11. klassi õpilane Keitlin Eini (2023) tööna valmis I ja II kooliastmele mõeldud koduloolisi algteadmisi käsitlev tähestikuliselt üles ehitatud töövihik “Häädemeeste lugu”, milles on käsitletavateks teemadeks Häädemeeste loodus, ajalugu, folkloor, rahvarõivad, kalandus, purjelaevandus, haridus, külad, usuelu ning asutused ja ettevõtted nii tänapäeval kui minevikus. Õppematerjal sisaldab nii informatsiooni kui mitmekesiseid ülesandeid. Ühel leheküljel tutvustatakse ka 30 murdesõna ning õpilase ülesandeks on kirjutada neid sõnu kasutades üks jutt. Rohkem pole omakultuuri käsitlevate õpilastööde hulgas murdekeelt käsitletud. Rääkisin murdeaabitsa koostamise ideest Häädemeeste Keskkooli direktorile, kes pakkus teema 11. klassi kunstiliselt andekale õpilasele praktiliseks tööks. Minust sai aabitsa koostamise üks juhendajatest, kunstiõpetaja Marika Ristmäe suunas kujundamise poolt. “Äädemeeste aabitsa” (Maddison 2024) eesmärk on teadvustada Häädemeeste kogukonna õpilastele ja teistele huvilistele, et siin on olnud oma keel. Autor on iga aabitsas oleva tähe juurde valinud mõned tema jaoks huvitavad murdesõnad, enamasti on lisatud ka üks murdekeelne mõistatus vastusega ning/või muu lühike tekst. Raamatu lõpus on 63 sõnast koosnev aabitsas esinevate murdesõnade sõnastik. Aabitsat koostades on toetunud arhiivmaterjalidele. Valmis aabits esitati 2024. aasta keeleteo konkursile, kus ministritest koosnev žürii tõstis aabitsa 33 keeleteo seast esile.

1.2. Pärimuse õpetamise olulisus

Pärimuskultuur on osa rahvakultuurist, jagunedes materiaalseks ning vaimseks rahvaloominguks ehk folklooriks. Viimase alaliigid on rahvaluule ja -muusika, rahvatantsud ja -mängud, rahvausund ja -kombestik, rahvameditsiin ning muud traditsioonilised teadmised ja

¹ Teine 17,5 tundi on programmi “Kiusamisest vabaks!” tundide jaoks.

oskused. (Eesti Folkloorinõukogu) Mõiste *omakultuur* sisu on sarnane — see on pärimuskultuur, millel on teatud piirkonnale omased tunnused (EKI 2024). Milleks on vaja tänapäeval folkloori, küsib Ingrid Rüütel ja vastab ise: “Aga vahest leiame just sealt midagi, millest oleme vahepeal ilma jäänud ja millest ilmajäämine annab endast nii või teisiti tunda, kasvõi sisemise kindlustunde puudumises, vaimses, eetilises, emotsionaalses tasakaalutuses. Selleks, et elada ja uut luua, peab olema kindel pind, millele toetuda ja sisemine jõud, millega luua” (Rüütel 2010: 509). Kodukoha murdekeele tundmisel on sama otstarve. Teadmine, et kuulutakse kogukonda, millel on oma eriline keel, tekitab sidet piirkonnaga ja juurte tunnetust. See omakorda pakub hingelist tasakaalu ja kindlustunnet. Karl Pajusalu on öelnud: “Mida rohkem on puul juuri ja mida paremas korras need on, seda tugevam on puu. Täpselt sama kehtib kultuuri kohta” (2023a: 4).

Omakultuuri õpetamise olulisus on andnud tõuke ka mitme magistritöö kirjutamiseks. Triin Laan (2012) käsitleb omakultuuri integreerimist põhikooli õppeainetesse, Annika Oselin (2016) on koostanud erinevates Eesti piirkondades kasutamiseks sobiliku omakultuuri huviringi töökava ning Maris Irbo (2011) on uurinud Setumaa koolide õpetajate võimalusi aidata kaasa kohaliku pärimuskultuuri säilitamisele koolihariduse kaudu. Mitmed üliõpilasuuringud käsitlevad kitsamalt murrete õpetamise olulisust. Otsitakse põhjuseid, miks õpetamine ja õppimine ei suju soovitud määral ning pakutakse välja omapoolseid lahendusi ning õppematerjale.

Kristi Ilves (2012) on esitanud oma magistritöös ülevaate Mulgimaa koolides toimuva mulgi keele ja kultuuri õpetamise olukorra ja õpetajate vajaduste kohta ning analüüsinud olemasolevaid õppematerjale. Õpetajaid intervjuuerides selgus, et valdavalt õpetati mulgi keelt ringides, mida läbi viies kasutati kõiki magistritöö valmimise ajaks ilmunud erinevad materjale. Kõige rohkem nimetati kolme olemasolevat töövihikut. See näitab, et töövihikud on tänuväärne õppematerjal – nende olemasolu korral ei pea õpetaja ise materjale kokku otsima ega töölehti koostama. Üks neist töövihikutest on Ilvese magistritöö raames koostatud õppematerjal. 16-leheküljeline töövihik koosneb kolmest osast: harjutustikust, 300 sõnast koosnevast sõnastikust ja teoreetilisest ülevaatest, mis annab lühiülevaate Eesti murretest üldiselt, Mulgi murdest ja murrakutest ning hetkeseisust. Erinevatele tasemetele mõeldud 21 ülesannet on peamiselt sõnavaralised, puudutades igapäevaelu (pere, elukoht, toit, kehaosad, nädalapäevad, numbrid), vanaaegse taluelu (koduloomad, tööriistad) ja looduse (puud, puu- ja köögiviljad) teemat.

Tiia Allase (2022) tööst selgub, milliste tegevustega kujundatakse Vana-Võrumaa üldhariduskoolides kultuurilist identiteeti. Nagu eestlastegi puhul, põhineb võrokeste

kultuuriline identiteet suures osas keelel, sellepärast on võru keele lasteaias ja koolis õpetamine kohaliku keele ja kultuuri kestmise võtmeküsimus. Oma uurimusega jõuab Allas järeldusele, et kuigi kogukond ja riik on nii vaimselt kui ka materiaalselt aastakümneid võru keele ja kirjanduse õpetamisse panustanud, on see võrreldes 1980. aastate lõpuga, mil algas võrokeste identiteediteadlikkuse tõus, kaootiline ja lausa taandarenenud. Õppeelemendina on autor kokku pannud gümnaasiumiõpilastele mõeldud õppematka juhise, mille abil saab suunata õpilasi külastama Madis Kõivuga seotud kirjanduslikke kohti. Võru keele ja kirjanduse õpetamise kaudu loodetakse kujundada õpilaste kultuurilist identiteeti.

Eesti murdeid käsitleb magistritöö raames valminud põhikooli- ja gümnaasiumiõpilastele mõeldud “Murdekeele tööraamat” (Leo 2021), mis sisaldab 10 eesti murde tutvustust, sõnavara- ja lugemisharjutusi ning kuulamisülesandeid. Tööraamatu juurde kuulub ka pilvepõhisel platvormil Opiq leitav digiõpik.

Piirkondades, kus murdekeele rääkijaid veel on, tuntakse muret, et erinevatel põhjustel on raske saavutada laste murdekeele rääkimise oskust. Minu kui magistritöö autori ja eesti keele õpetaja soov on, et kõikides Eestimaa piirkondades, kus murdekeelt on küll kirja pandud, kuid seda ei räägita enam, tekiks entusiaste, kes leiavad võimaluse kirjapandu lastele eakohaselt esitada. Lastel on õigus ja võimalik, et hilisemas eas ka sisemine vajadus olla mingilgi määral tuttav oma kodukandi murrakuga. Inspiratsiooni õppevahendite loomiseks saab juba ilmunud materjalidest.

2. Eesti põliskeelte hääbumine alates 19. sajandist ja taasärkamine 20. sajandi lõpul

Esimest korda on Eesti murdeid mainitud 16. sajandil, kuid süstemaatiline murrete uurimine algas 19. sajandi keskpaigas (Antso jt 2019: 20). Samal ajal aga algas tasapisi ka murdekeelte hääbumine — juba 19. sajandil hakkasid maapiirkondade elanikud keskustesse ja eeslinnadesse koonduma. Kõige suuremad keelelise teisenemise põhjuse ongi linnastumine ja moderniseerimine üldiselt (Antso jt 2019: 176). Sellega kaasnev industrialiseerumine, ühiskondliku ja majandusliku lõimituse kasv, rahvusriigi loomine, riigihalduse teke, üldharidussüsteem ja massimeedia levik eeldas kokkuleppeid normikeele kehtestamiseks.

Murdeülene normikeel ehitati üles põhjajaeesti keskmurde põhjal, seda kasutasid haritud eestlased nii kõnes kui kirjas. Ülesehituskeelt ühtlustati ja täiendati, see sai võrreldes kohamurdega kasutusvaldkondi juurde. Mitmed kultuuritegelased ja keeleteadlased olid arvamusel, et sõnade laenamise asemel teistest keeltest võib neid sama hästi meie oma rikkalikest murretest võtta. 1907. aastal kutsus Eesti Üliõpilaste Selts eesti üldsust üles koguma eesti taimenimetuste, loomade ja kivimite nimesid murdekeele hulgast normikeele sõnavara jaoks. Ka kirjanikud rikastasid oma teoste kaudu normikeelt murdesõnadega. Murdepärane keel toimis hästi ja säilis suulise argikeelena maal talurahva hulgas, kuid sõnavara piiratuse tõttu mõjus kaasaegse linliku elulaadi kõrval kohmakalt. Tunti vajadust kirjakeele järele, mis aitaks rahvaks ühendada ja harida. See tõi kaasa keelenormist erinevate keelendite halvustamise ja alavääristamise. Murdepärasustest tingitud normihälbeid nimetati “murdevigadeks”, mis nõudsid “ravi”. (Raag 2008) Murretevastane võitlus algas 1930. aastatel, olles kõige tugevam 1960. aastatel (Antso jt 2019: 76). Ka Häädemeeste murraku maine muutus järjest madalamaks, kuni kaotas oma elujõu.

Ühelt poolt püüti murdepärasust takistada, teiselt poolt soovitati siiski säilitada lugupidamine murrete vastu – kooliõpetajatel paluti kohalikku murret tähele panna ning oma uurimisaineseks teha (Raag 2008). Tänu Tartu Ülikooli juurde asutatud Emakeele Seltsile on tänastel murdehuvilistel võimalik tutvuda suure hulga arhiivmaterjalidega.

Häädemeestel kogus ja saatis rahvapärimust Emakeele Seltsile peamiselt omaaegne kooliõpetaja Marta Mäesalu (1893-1984). Tema poolt kirjutatud on üle 7000 lehekülje, helisalvestusi on üle 50 (Kõiva 1992). Kokku on 39 tundi ja 35 minutit helilindistatud murdejuttu ning 4704 kvaliteetset sedelit murdesõnu. Eesti keeleteadlane ja murdeuurija

Andrus Saareste on nimetanud Mäesalu saadetiste hulga ja väärtuse poolest murdekogujate hulgas esimeseks. (Sepp 1992)

Taasiseseisvunud Eesti ühiskonnas on hakatud seoses rahvustunde tõusu ja kodutunde väärtustamisega uuesti kohamurretele tähelepanu pöörama. Otsitakse oma juuri, soovitakse massimeediast mõjutatud üheülbalisusest eristuda. Järjest rohkem on inimesi, kes usuvad, et kodupaiga keel on midagi enam kui haritud ühiskonnale kohatu oma aja ära elanud minevikuigand. Statistikaameti (2022) 2021. aasta rahvaloenduse andmetel väidab 17% eesti keelt emakeelena kõnelevat inimest, et oskab mõnda murret. See on 2% rohkem kui eelmisel loendusel 10 aastat tagasi. Kümne aasta jooksul on tõusnud inimeste teadlikkus murdekeeltest, loodetavasti on olnud oma mõju ka üha rohkem ilmuvatel murdekeelsetel trükistel.

Murdeaabitsaid ja -lugemikke koostavatel ja välja andvatel kohalikel entusiastidel on murrete kasutamise ning elus hoidmise vastu tunnetuslik huvi, kuid põhjus on seotud ka kohaidentiteediga (Tüür 2022a: 812). Kohamurrete õppimiseks ja õpetamiseks loodud trükiste avaldamine on tekitanud sarnase olukorra normikeele algusaegadega, kus kõigepealt vaidlesid üksikud entusiastid kirjaviisi üle ning mõtlesid välja oskussõnu, sellele järgnes sõnavara arendamine juba suurema hulga inimeste kaasabil (Raag 2008: 285).

Kuidas minna murdekeele arendamisega edasi, kui on toimunud peaaegu täielik kultuurikatkestus? “Muhu oabitsa” koostaja Kadri Tüür (2022b) on teinud ettepaneku juhendada murdekeele arendamisel Viljandi Kultuuriakadeemias välja töötatud pärandtehnoloogia käeliste oskuste kategoriseerimise põhimõttest. Ajalooliste käsitöötehnikate rakendamise oskuste omandamine on jagatud kolmeks kategooriaks:

- 1) Pere- või kogukonnas elava traditsioonina omandatud oskus. Õpetamine ja õppimine on toimunud käest kätte.
- 2) Formaalhariduse käigus omandatud oskus (haridusasutuses, raamatust, videost). Õppija ja õpetaja vahel pole pere- või kogukondlikku seost, samuti pole võimalik otsekontakti kaudu kontrollida, kuidas on “õige” või “vale”.
- 3) Vanu esemeid uurides õpitud oskuste põhjal rekonstrueeritud ehk taasloodud oskus. Allikate puudumise tõttu ei ole võimalik kunagiselt valmistajalt või kirjalikest arhiivteadetest “õigsust” kontrollida. Oluline on taotlus valmistada võimalikult originaalilähedane ese. (Jõeste jt 2020)

Pere- või kogukonnas ei ole Häädemeele murrakut enam võimalik omandada. Ka Häädemeele valla haridusasutused ei saa pakkuda rohkemat kui vaid põgusat keelega

tutvumist. Seega jääb huvilistel üle üritada kõneleda Häädemeeste murrakut kirja pandud tekstide ja grammatika analüüsi ning helisalvestuste toel. Suurele hulgale sõnadele puuduvad tänapäevased vasted.

3. Häädemeeste murrak

Järgnevalt selgitan lühidalt, kuidas Eesti murded jagunevad, kuhu paigutub Häädemeeste murrak ning missugused on Häädemeeste murraku eripärad.

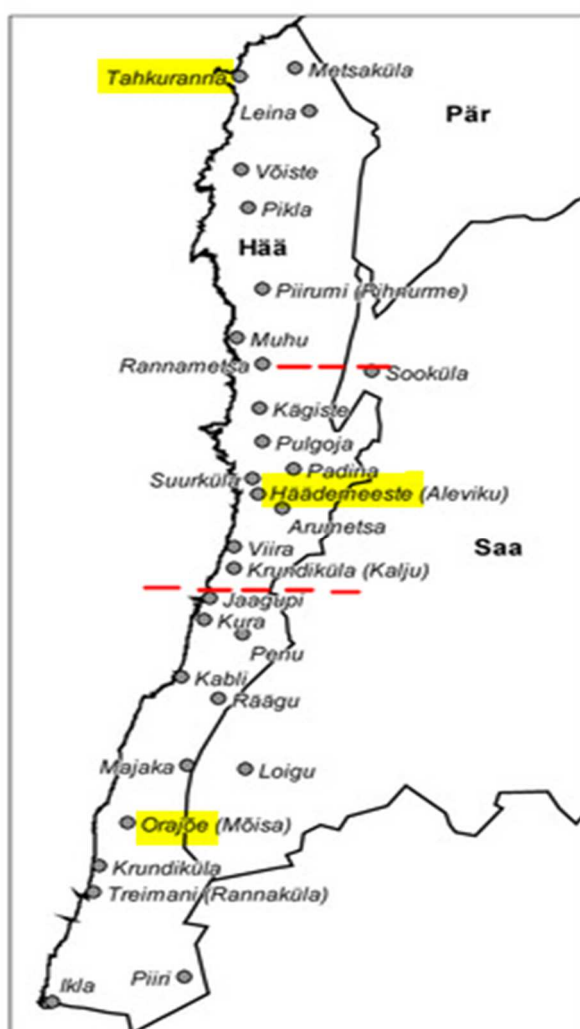
3.1. Häädemeeste murraku paiknemine teiste Eesti murrete seas

Eesti keeleala on jagatud aegade jooksul keeleteadlaste poolt erineval moel. Murdeõpikus “Eesti murded ja kohanimed” on murded jagatud kaheks peamurdeks — põhjaeesti ja lõunaeesti ning kolmeks murderühmaks — südaeesti, kirderanniku ning lõunaeesti murderühmad (Pajusalu jt 2018: 54). Murderühmad jagunevad omakorda üheksaks murdeks. Kõige põhjapoolsem on kirderanniku murderühm, kuhu kuuluvad rannamurre ja kirde- ehk Alutaguse murre. Südaeesti rühm koosneb saarte, lääne-, kesk- ja idamurdest ning lõunaeesti alal eristuvad Mulgi, Tartu ja Võru murded. Elektroonilises Eesti murrete korpus on murded kümneks jagatud (Eesti murrete korpus) — ajaloolistel ja kultuurilistel põhjustel võib käsitleda Võru murde alla kuuluvaid kolme Setu murrakut ka eraldi Setu murdena.

3.2. Häädemeeste murraku eripärad

Järgnevalt esitan Häädemeeste murraku häälikulise, morfoloogilise ja sõnavaralise ülevaate, milleks kasutan peamiselt “Läänemurde tekste” (Juhkam, Sepp 2000), murdetekstide kogumikku “Minevikupärandit Häädemeestelt” (MH 2012) ja “Väikest murdesõnastikku”.

Häädemeeste murrak jaguneb põhja- ja lõunaosaks, lõunaosa omakorda kaheks keelevariandiks. Mõned Häädemeeste murrakule omased nähtused on ühised kogu murrakule, mõned aga erinevad. Põhjaosa keskus on Tahkuranna, lõunaosal Häädemeeste ja Orajõe. Häädemeeste ja Orajõe valla keelekasutus on olnud sarnasem, Tahkurannas on erinevused suuremad. (MH 2012) Kuna Häädemeeste Keskkoolis õpib kõige rohkem Häädemeeste lähemas ümbruses elavaid lapsi, toon välja seda keeleala puudutavad erijooned.

Joonis 2. Häädemeeste murraku keelevariantide jagunemine kolmeks.

Konsonantismile on iseloomulikud järgmised jooned:

- 1) Nagu kogu Pärnumaal, Lõuna-Läänemaal, Saaremaal, Mulgi murde alal ja mõnes keskmurde murrakus võib ka Häädemeeste murdes olla sulghäälik sõnaalgulisest konsonantühendist kadunud (*rabi* 'krabi').
- 2) Lõunaeestiline esmaväteliste kahesilbiliste verbide *olema, tulema, panema, surema, pesema* imperfekti vormides esineb tüvekonsonandi geminatsioon (*olli, tulli, panni, surri, pesis*).
- 3) Osades sõnades toimub läänemurdele omane assimilatsioon *mb>mm* (*tõmmama, ümmer, aga lambad*).
- 4) Varieeruv on ka *nd>nn* (*kindi* 'kindaid', *kinnel* 'kindel').
- 5) Homorgaanse hääliku kõrvalt või kahe homorgaanse hääliku vahelt on mõnikord klusiil kadunud (*anma* 'andma', *ämlikku* 'ämblikku', *kahekorne* 'kahekordne').
- 6) Kolme konsonandi ühendist on klusiil tavaliselt kadunud (*lasema* 'laskma').
- 7) Sõna sees *ks>s~ss* (*kaessa* 'kaheksa').
- 8) Sõnas *palju* on toimunud häälikute kohavahetus (pailu).
- 9) Sõna lõpus olev *v* on kadunud (*rasu* 'rasv', *karu* 'karv', *ladu* 'latv', *teru* 'tõrv', *kuju* 'kuiv').
- 10) Nõrgaastmeline mitmus (*jalade* 'jalgade', *tükideks* 'tükideks').

Vokalismi iseloomustavad järgmised jooned:

- 1) Asesõnad *ma>miu, sa>siu*.
- 2) Algpärase *o* asemel on *olema*-verbis tihti *õ* (*põlnud~põlnu, põle*), kuid mõnikord on *o* ka püsinud (*[ei] oln~olnd*).
- 3) Läänemurdele omaselt muutub *i* tihti *e*-ks (*senna* 'sinna').
- 4) 1. silbi lühike vokaal võib pikeneda (*uulattan* 'ulatanud', *oome* 'homme').
- 5) Diftong *ea>ä~ää* (*ä~ää* 'hea', *pä* 'pea', *sädus* 'seadus', *tädsid* 'teadsid').
- 6) Lõunaeestiline keskkõrgete vokaalide kõrgenemine (*siist* 'seest', *viil* 'veel', *kiima* 'keema').
- 7) Järgsilbis võib esineda vokaalivahetust *e>i* (*tegima, nägima*).
- 8) Sõna lõpus võib esineda *i>e* (*nime* 'nimi', *repe pääl* 'trepil peal').
- 9) Läänemurdele on omane *-mine>-mene* (*kudumene* 'kudumine').
- 10) Pikk *üü* on diftongistunud (*püüdma* 'püüdma', *üüdma* 'hüüdma', *küünla* 'küünla').
- 11) Vokaalikadu sõna lõpus, eriti mitmuse 1. pöördes (*püütsim* 'püüdsime', *pesim* 'pesime').

Noomeni morfoloogia erijooned on järgmised:

- 1) *ne*-lõpuliste noomenite genitiivis ja sellest tulenevates vormides on *-tse* (*nällatsed* 'näljased', [*mere*]äärt*sed* 'mereäärsed').
- 2) Allatiivis on adessiivi lõpp *-l* (*kanal kallal* 'kanale kallale', *tervisel kasulik*).
- 3) Translatiivi lõpp on *-s* (*ribuleses* 'tribuliseks', *sulases* 'sulaseks', *sinises*, 'siniseks').
- 4) Kahesilbiliste *a*-tüvede ning kahe- või kolmesilbiliste *a*-, *e*-tüvede pluraali partitiv on *i*- või *u*-lõpuline (*kindi* 'kindaid', *kirvi* 'kirveid', *varbi* 'varbaid', *ülgi* 'hülgeid', *angerji* 'angerjaid').
- 5) *si*- või *sid*-lõpud (*lindusi* 'linde', *ussisi* 'usse', *peldusi* 'põlde', *raskemasi tüsi* 'raskeimaid töid').

Verbi morfoloogia erijooned:

- 1) Indikatiivi preesensi ja imperfekti singulari 1. pöörde lõpust puudub *-n* (*[ma] ole* 'olen', *laula* 'laulan', *olli* 'ollin', *nägi* 'nägin').
- 2) Paralleelvormina esineb lõunaeestiline eitus (*es akka* 'ei hakka', *es kukku* 'ei kuku').
- 3) *nud*-partitsiip lõunaeestiliselt *-nu* (*läenu* 'läinud', *pelnu* 'polnud', *teenu* 'teinud').
- 4) ta-sufiksiga sõnade *tud*-partitsiip lõunaeestiliselt *-du* (*parandadu~parandu* 'parandatud').
- 5) Impersonaali preesensi tunnus ta-tunnuselistes verbides *-kse>-sse* (*peletasse* 'peletatakse'), ka *-ks* ja *-s*, sealjuures kolmesilbilistes tüvedes on impersonaali tunnus tihti *da* (*varastadaks* 'varastatakse', *viitaks* 'viiakse', *kuivattadas* 'kuivatatakse').
- 6) Impersonaali imperfekti tunnus on *-tti* (*käitti* 'käidi', *müütti* 'müüdi').
- 7) Kaudsele kõneviisile on omane lõunaeestiline *va*-tunnus (*oleva* 'olevat', *metleva* 'mõtlevat').

Süntaktilised erijooned:

- 1) Kui mitmuse 1. pöördes on öeldis sisuliselt imperatiivne, on ainsuslik täissihitis nimetavas käändes (*panem uks kinni*).
- 2) Täiend- ja põhisõna vahel puudub arvukongruents (*mina seokse aegadel pele elanud*).

Sõnavaralised erijooned:

Eesti murrete sõnavaraline varieerumine ja levik on teistest keeletasanditest erinev, olles seotud kultuuriliste kontaktide ja muutustega (Pajusalu jt 2018: 100). Häädemeeste murraku sõnavara on mõjutanud nii erinevatest suundadest elama tulnud inimesed kui ka läbikäimine lähemalt või kaugemalt kandi rahvaga. Häädemeeste murrak kuulub küll läänemurde alla, kuid kaardil 3 on näha, et sõnavaraline ühisosa on suurem Karksi, Halliste, Saarde ja Tori murrakutega.

Joonis 3. Eesti murrakute sõnavaraseosed (Krikmann, Pajusalu 2000: 154).

Läänemurde kesk- ja põhjaosaga on ühised sõnad näiteks *oni* ‘onu’, *kisma* ‘kaklus’, *kiitsharakas* ‘harakas’ ja *kipakas* ‘tasakaalutu’.

Mulgi murdega on Häädemeeste seotud nii varasemast ajast, kui seal võis olla Sakala maakonna elanike kalapüügikohti, kui ka hilisemast ajast, kui Halliste ja Karksi kihelkonna “räimesõbrad” kevadeti mitmeks nädalaks mere äärde räimi püüdma tulid, elades sel ajal peredes. Häädemeeste ja Karksi piirkondadest on ühiste sõnadena kirja pandud näiteks *kontsitama* ‘kokku kraapima’ ja *pähl* ‘pealegi’, Hallistest aga näiteks *karvakakk* ‘maipõrnikas’ ja *pats* ‘õletuust’.

Talviti võõrustasid hädameestlased kihnlasi, kes käisid mandril omale puid tegemas. Ka nemad jäid nädalateks peredesse. **Kihnu murdega** liidab Hädameeste murrakut merendussõnavara. “Väikesest murdesõnastikust” võib leida 27 ainult Hädameestel ja Kihnus kasutatud sõna, näiteks *jeerima* ‘kursist kõrvale kalduma’, *nääk* ‘väike lameda põhjaga laadimispaat’ ja *tuulenuust* ‘tuulehoog’.

Lõuna poolt on olnud Hädameeste seotud **salatsiliivi keelega**. Ajalooliselt on Hädameeste Liivimaa ala. Esimesed asukad olid salatsiliivlased, kes asusid sellele tühjale või hooajaliselt asustatud põlismetsade, soode ja rabadega kaetud alale elama tõenäoliselt 13. sajandil (Vunk 2010: 44). Püüasustus tekkis Hädameestel alles 16.–17. sajandil. Seoses 1601.–1603. aastate nälja- ja katkuaja ning 1600.–1611. ja 1617–1629. aastate Poola–Rootsi sõdadega kohalikud elanikud ehk liivlased lahkusid, Hädameeste jäi päris tühjaks. Juba 1638. aastaks oli Hädameestel mõis ja neli talu kalapüüdjatest eestlastega. (Pukk 2009: 17) Ka hiljem liivlastega lähestikku elamine on soodustanud sõnavaraliste sarnasuste tekkimist. Eesti murretest on Hädameeste murrakul salatsiliivi keelega kõige rohkem ühist sõnavara – kokku 880 sõna, neist suurem osa on laiemalt levikuga (O’Rourke 2015: 26). Karl Pajusalu on kahe keele vahelistes võrdlustes välja toonud näiteks Sal *amašti* ja Hää *amatsi* ‘suisa’, Sal *kysa* ja Hää *kõsa* ‘viha, vimme’ ning Sal *ürg* ‘alata’ ja Hää *ürgama* ‘algama’ (2023b: 62), loodus- ja maastikusõnavarast näiteks Sal *būolgōz* ~ Hää *poolgas* ‘pohl’; Sal *mōltsi* ‘roheline’ ~ Hää *mōltsas* ‘roherähn’; Sal *jūgi* ‘liivane’ ~ Hää *juugane* ‘sodine’; Sal *lopp* ~ Hää *lōpp* ‘laht’ (2010: 422). Enamus neist sõnadest esinevad ka teistes Liivi lahe murrakutes.

“Väikese murdesõnastiku” andmetel on vaid 30 Hädameeste ja **Saarde** aladel üles kirjutatud ühist sõna, näiteks *ablus* ‘okas’, *näterdama* ‘väntsutama’, *kups* ‘hangeldama’, *puutskull* ‘öökull’, *sehe* ‘sees’, kuid laiemalt kasutusel olnud sõnu leidub muidugi rohkem.

Sõna *puutskull* sarnaneb läti (*pūce*) ja nii salatsi- (*pūts*) kui kuraliivi (*bū’s*) keele ‘öökullile’. Arvatakse, et tüvi *puuts* on varasem laen ning nii Hädameestel kui Saardes on -kull lisandunud hiljem arusaadavuse huvides. (Mere 2024: 17)

Suur hulk omapäraseid sõnu on kirja pandud ainult Hädameestel, näiteks *jupp-jubinal* ‘üksteise järel’, *labindas* ‘labidas’, *latastama* ‘raiskama’, *lobjakas* ‘murakas’, *omanohki* ‘omaette’, *pumpel* ‘käbi’, *rupapusa* ‘kärnkonn’, *siidilind* ‘harakas’, *tohkendama* ‘askeldama’, *vahkerdama* ‘löötsutama’ ja *vesu* ‘laisk’

4. Metoodika

Magistritöö osana koostas Häädemeeste murrakut tutvustavad õppematerjalid põhikooli I, II ja III kooliastmele. Esimene komplekt koosneb tegevusjuhenditest ning on mõeldud kasutamiseks Häädemeeste Keskkooli 3. klassi õpetajale aine “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur” tundides, pakkudes ideid aabitsas leiduva sõnavara ja mõistatuste õppimiseks ning kordamiseks mängulisel moel. Juhendite juurde kuuluvad ka tegevuste läbiviimiseks vajalikud vahendid. Teine komplekt koosneb töölehtedest I ja II kooliastmele ning kolmas komplekt töölehtedest III kooliastmele õpilastele Häädemeeste murrakuga tutvumiseks. Lisamaterjali loomine toimus viies etapis:

I etapp. Õppematerjalide loomiseks tutvusin Eesti erinevate piirkondade omakultuuri teemaliste õppematerjalide ja teadustöödega, et selgitada välja, mis on ajendanud koostajaid õppematerjale looma ja milliseid ülesandeid on õppematerjalides kasutatud.

II etapp. Järgmise etapina koostasin küsimustiku poolstruktureeritud intervjuu jaoks. See võimaldas lisaks eelnevalt formuleeritud küsimustele esitada ka täpsustavaid lisaküsimusi. Intervjuu abil soovisin välja selgitada, millele toetub Häädemeeste inimeste identiteet ning kuulda arvamusi, mida võiks anda kohaliku keelega tutvumine Häädemeeste lastele ja noortele. Intervjuud viisin läbi nelja Häädemeeste haridus- ja kultuuritöötajaga ning nende teine eesmärk oli saada kinnitust, et Häädemeeste piirkonna murraku teemaline õppematerjal leiaks kasutust. Andmete kogumise järel analüüsisin tulemused kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodil ning veendusin minu loodava õppematerjali vajalikkuses.

III etapp. Seejärel tutvusin teavikute ja arhiivmaterjalidega ning kirjutasin välja kooliõpilastele sobilikke murdekeelseid materjale.

IV etapp. Selles etapis tutvusin õppematerjalide koostamise kohta käivate põhimõtetega. Neist teadmistest lähtuvalt koostas Häädemeeste murrakut tutvustavad õppematerjalid põhikooli kolmele kooliastmele.

V etapp. Peale õppematerjalide valmimist jagasin materjale kahe algklassiõpetaja ning põhikooli ja gümnaasiumi eesti keele õpetajaga ning palusin tagasisidet tööjuhendite arusaadavuse, sihtrühmale sobivuse ning muude märkamiste kohta. Lisaks soovisin teada, kas õpetajad näevad end nende õppematerjalide kasutajana. Lõpuks viimistlesin õppematerjalid lähtuvalt täiendustepanekutest.

Järgnevalt annan ülevaate uurimuse valimist, andmekogumisest ja -analüüsist.

4.1. Valim

Intervjuude läbiviimisel kasutasin mugavusvalimit (Rämmer 2014), mille kohaselt on intervjueeritavaid hõlbus leida. Küsitlesin nelja Häädemeeste haridus- ja kultuurivaldkonna töötajat. Neist kaks on tegevõpetajad, kes hakkavad õppematerjali õpetamisel otseselt kasutama, seetõttu oli nende arvamus nii töölehtedele tulevate teemade kui muude näpunäidete osas mulle väga oluline. Informantide väike arv tegi võimalikuks kasutada andmete analüüsimisel kvalitatiivse sisuanalüüsi meetodit.

Teavitasin informante teadustöö eesmärgist, nende õigusest anonüümsusele ning õigusest intervjuu neile sobival hetkel katkestada (Hea teadustava 2023: 14). Lisaks põhjendasin, miks nende arvamus mulle huvi pakub.

4.2. Andmekogumine ja -analüüs

Andmekogumise 1. etapis viisin läbi intervjuud uuritavatega juunist augustini 2024. Kolme informandiga kohtusin isiklikult. Salvestasin intervjuud telefoniga. Intervjuud kestsid 30, 15 ja 25 minutit. Pärast magistritöö valmimist kustutan intervjuude salvestused.

Üks uuritav soovis oma mõtteid kirjalikult sõnastada. Temaga vahetasime sõnumeid sõnumside- ja helistamisrakenduses Viber, lisaks vastas ta intervjuu küsimustele koolidele mõeldud veebirakenduses Stuudium. Kui Viberis toimus meie vahel kirjalik vestlus, mille käigus sain esitada ka lisaküsimusi ja täpsustusi, siis Stuudiumis mõtiskles informant mind huvitavatel teemadel minu sekkumiseta.

Esimese andmekogumise intervjuu küsimused

Küsimused, mis esitati õpetajatele, et selgitada välja omakultuuri ja Häädemeeste murraku teemalise lisamaterjali loomise vajalikkus:

1. Miks on omakultuuri õppimine õpilaste jaoks oluline?
2. Mida peaks Häädemeeste piirkonna omakultuuri õpetamine / omakultuuriga tutvumine sisaldama?
3. Mida annab õpilastele kohaliku murdega tutvumine?
4. Millisel viisil võiks murdekeele õpetamine kultuurilise identiteedi kujunemisele kõige tõhusamalt kaasa aidata?
5. Milliseid teemasid võiks tööraamatus käsitleda?

Kuna uuritavate hulk oli väike, transkribeerisin intervjuud sõna-sõnaliselt käsitsi. Silme ees olev tekst tegi analüüsimise mugavaks. Analüüsisin vastuseid küsimuse kaupa, hea ülevaate saamiseks tõstsin erinevate intervjuueeritavate sama küsimuse vastused kokku. Ühe küsimuse alla kuuluvad korduvad ja sarnased mõtted seadsin lähestikku ja ettepoole, et need kõigepealt esitada. Intervjuust välja lõigatud teksti varustasin nimega.

Andmekogumise 2. etapis palusin kahelt Häädemeeste Keskkooli algklassi- ning ühelt põhikooli ja gümnaasiumi eesti keele õpetajalt tagasisidet tööjuhendite arusaadavuse, sihtrühmale sobivuse ning muude märkamiste kohta. Lisaks küsisin, kas õpetajad soovivad niisuguseid õppematerjale ise kasutada. Oma küsimused saatsin õpetajatele ühise e-kirja kaudu, jagades ka Google Drive'i linke töölehtedega. Üks õpetaja andis ülevaate oma tähelepanekutest Viberi kaudu, ülejäänud kaks kirjutasid oma märkamised otse Drive'i dokumenti.

Teise andmekogumise küsimused

Küsimused, mis esitati õpetajatele peale töölehtede valmimist, et selgitada välja Häädemeeste murraku teemaliste õppematerjalide parandusettepanekud:

1. Kas tööjuhendid on arusaadavad?
2. Kas ülesanded on eakohased?
3. Kas hakkaksid neid töölehti kasutama?

Niipea kui olin kõikidelt tagasisidestajatelt kommentaarid saanud, viisin muudatused sisse.

5. Tulemused

Magistritöö eesmärk oli selgitada välja, kas Häädemeeste murrakut ja omakultuuri tutvustavaid õppematerjale peetakse vajalikuks, seejärel need materjalid luua ning muudatusettepanekute kohaselt täiendada. Esitan tulemused vastavalt eesmärgile kolmes alapeatükis.

5.1. Omakultuuri ja Häädemeeste murraku teemaliste õppematerjalide vajalikkus haridus- ja kultuuritöötajate hinnangul

Esimese uurimisküsimuse *Miks on omakultuuri õppimine õpilaste jaoks oluline?* vastustest selgus, et informandid pidasid kõige olulisemaks juurte tunnetamist. Arvati, et teadmised meie esivanemate ja omakultuuri kohta annavad lastele turva- ja kuuluvustunde. Usuti, et kui laps tajub, et ta tuleb keskkonnast, millel ongi mingi eripära, seob see teda piirkonnaga.

Kõik piirkonnad kannavad ju mingit identiteeti, neil on mingi oma lugu ja oma elu. Juba sellepärast peab seda hoidma. Muidu see lihtsalt kaob, nagu on juhtunud väga paljudes maailma paikades. Ei ole osatud säilitada. (Informant 3)

Kaks uuritavat mainisid, et omakultuuri tundmine loob alustala väärtustele ja moraalsele teekspidamistele, sellest aga sõltub näiteks suhtumine loodusesse, loomadesse ja teistesse inimestesse. Leiti, et tänapäeva lastel jääb see pigem vajaka. Samuti jäävad lapsed ilma müstilisest maailmast. Tunti muret nende väärtuste edasi kandmise pärast. Üks informant tõi välja vaimse tugevuse aspekti.

On oluline teada, kuidas on elatud enne meid, millistest keerulistest aegadest läbi tulnud ja ikka ellu jäädud. (Informant 2)

Informandid olid arvamusel, et arusaamine, kui tähtis on omakultuuri tundmine, ei pruugi tekkida kohe, vaid alles pika eluaja jooksul, neid teadmisi hakatakse tihtipeale alles hiljem väärtustama.

Teisele küsimusele *Mida peaks omakultuuri õpetamine / omakultuuriga tutvumine sisaldama?* vastajad jagunesid kaheks. Tegevõpetajad kirjeldasid, mida nemad juba teevad, teised haridustöötajad tõid välja, mida omakultuuriga tutvumine võiks nende arvates hõlmata. Häädemeeste Keskkool on selles mõttes õnnelikus olukorras, et õppeaine “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur” on 1.-4. klassi tunniplaanis. Tundides käsitletakse kohalikku loodust, pärimust ja ajalugu. Mõlemad tegevõpetajad väidavad, et õppematerjalide puudumise tõttu on

tundideks ettevalmistamine ajamahukas. Ühe õpetaja sõnul võiks tunni sisu olla ühtne ja kokku lepitud, teisele pigem sobib see, et erinevate huvidega õpetajatel on võimalus oma tugevused käiku lasta ning valida, mis nurga alt teemasid käsitleda. Õpet saab siduda mängude, laulude ja tantsudega, mis on meie piirkonnast. Läbi nende saab tutvustada vanema aja eluolu, uskumusi, muresid ja rõõme. Üks informant rõõmustas, et lapsi huvitab kohalik ajalugu - milliseid talutöid lapsed tegid, millist riietust kanti ja millised olid mänguajad. Tema tähelepanekute kohaselt tahavad lapsed kuulda kodukandilaule ja -lugusid, mis jutustavad lugu. Mõned siitkandi muistendid ja muinasjutud on tema sõnul väga erilised. Ta pidas oluliseks mainida, et kultuur on loodusega väga tihedalt seotud. Kohaliku koolijuhhi ja õpetaja Peeter Laredei loodud Häädemeeste hümn on väga informatiivne - lauldakse läbi kõik neli aastaega, antakse ülevaade rannarahva tegemistest erinevatel aastaegadel. Õpilastega käiakse retkedel looduslike vaatamisväärsuste (rändrahnud, luited, raba) juurde. Kõigi märgiliste kohtadega on seotud ka legendid, uskumused ja traditsioonid, nende lugude kaudu saab noorem põlvkond teadmisi piirkonna ajaloost, kohalikest vaimuinimestest ja pärimusest tervikuna. Käiakse ka kirikutes, surnuaedades ja muuseumitundides. Teine õpetaja on märganud, et kui tavaliselt loevad lapsed mängu alustades “Kivi, paber, käärid”, siis tema õpilased loevad kohalikke liisusalme. Ka pandi lunastamiseks oskavad nad pärimuse näitel toredamaid ülesandeid anda. Õpetaja sõnul meeldib lastele väga meie oma vanu mängu mängida ka pikapäevarühmas, kui neid suunata. Üks haridustöötaja peab väga oluliseks kasvõi poolvägisi mardid- ja kadrisanditamist ja vastlapäeva tähistamist säilitada, sealjuures mitte lihtsalt hernesuppi ja vastlakuklit pakkuda, vaid ka kommetest rääkida. Häädemeeste Keskkoolis õpitakse 4. klassis “Kodukoha looduse, ajaloo ja kultuuri” tunnis rahvakalendri tähtpäevi üldiselt, kuid ühe õpetaja sõnul püüab tema võimalusel teadmisi kodukandiga siduda, näiteks käib ta õpilastega vastlapäeval Suhkrumäel, mardid- ja kadripäeva tähistatakse piirkondlike traditsioonide kohaselt. Õpetaja tunneb puudust kodukandi piltidega kalendrist, kus on rahvakalendri tähtpäevade puhul meie kohalikud traditsioonid välja toodud. Niisuguse kalendri koostamine on minu arvates hea idee järjekordseks õpilastööks.

Vanematele õpilastele võiks haridustöötaja arvates anda ülesandeks ise oma perepärimust sügavuti uurida. Perehümnide ja sugulaste lugude lindistamine ja üleskirjutamine aitab tema sõnul tutvuda oma kandi tavade ja rahvakommetega.

Kodukoha kultuur ei hõlma siiski ainult minevikku, seetõttu peetakse oluliseks tutvustada ka meie praeguse aja rikkusi, vallajuhte ja sädeinimesi. Üks osa omakultuurist on ka murdekeele tutvustamine.

Kolmanda küsimuse *Mida annab õpilastele kohaliku murdega tutvumine?* vastustes toodi välja erinevaid aspekte. Nagu omakultuuriga tutvuminegi, tekitab ka oma keele olemasolu teadvustamine informantide arvates juurte tunnetamist ning seotust piirkonnaga ehk oma koha tunnetust. Teadmine, et meil öeldakse selle asja kohta nii nagu ei kusagil mujal Eestis, võib tekitada erilise tunde. Lisaks toodi välja keele rikkalikkuse märkamise. See aitab märgata, kui palju värve on eesti keelel kõigi oma võimalustega. Üks uuritav tõi esile murdekeele informatiivse aspekti.

Kohalikud murdesõnad annavad aimu tööriistadest, mida rannarahvas kunagi kasutas, igapäevasest toidulauast, aga kindlasti üht-teist ka inimsuhete kohta külaühiskonnas. (Informant 2)

Üks õpetaja, kes on juba õpilastele murdekeelt tutvustanud, on kogenud, et murdekeel on lastele naljakas ja tegevusi oskuslikult läbi viies on võimalik tekitada põnevust.

Neljanda küsimuse *Millisel viisil võiks murdekeele õpetamine kultuurilise identiteedi kujunemisele kõige tõhusamalt kaasa aidata?* vastustest võib välja lugeda õpetajate arusaama, et nende võimuses on meie murdekeelt tutvustada, kuid mitte panna lapsi rääkima. Loomulik oleks, kui murdekeele omandamine toimuks kodus, kuid kuna sidemed ja mälestused on katkenud ning meil on ka palju sisserännanud perekondi, peaks see toimuma haridus- ja mäluasutustes ehk koolis ja muuseumis. Pooled küsitletutest on välja toonud, et alustada tuleks kindlasti hiljemalt algklassides.

See peaks algama algklassides, ei saa minna 9. klassi ja öelda, et nüüd hakkame mängima "Kalamehe" mängu. See on ebaloomulik, nad ei saa aru, tekib tõrge. Siis on juba hiljaks jäädud. (Informant 3)

Algklassides ollakse vastuvõtlikum, siis võiks koostöös muuseumiga põhja alla laduda. Kui see on tehtud, siis suuremas klassis on võimalus, et osad lapsed valivadki mingi teema põhjalikumalt uurimiseks. (Informant 4)

Nagu omakultuuri puhul üldiselt, rõhutati ka keelega tutvumise juures mängulisust ja tegutsemise kaudu õppimist. Üks tegevõpetaja soovib rakendada ka õuesõppe metoodikat. Kaks informanti peavad heaks murdekeelega tutvumise meetodiks õppimist muusika ja tantsu kaudu, kuna lauldes jäävad sõnad hästi meelde ning enamusele jäävad ilma läbi laulmata või mängimata tekstid võib-olla teoreetiliseks ja kaugeks. Tehti ka ettepanek tutvustada murret läbi praktilise kõne ja juttude. Mõeldud on kirjanandud ja lindistatud tekste. Soovitati võtta ette

meie laulutekstid ja muinasjutud ja vaadata, kui palju lapsed aru saavad ning arutada koos, mida arusaamatud mõisted tähendavad. Kuna tekstides võib tulla ette esemeid, mida tänapäeval enam ei kasutata, saab minna muuseumi ja vaadata. Häädemeeste muuseumis pole esemed ainult vaatamiseks, neid tohib ka käes hoida. Ühiselt leiti, et murdesõnu tuleks tekstist otsida, lahti rääkida ja lausetes kasutada. Võimalusel pakkuda põnevust, lõbu ja tegutsemist, tantsu, laulu ja mängu.

Laps tahab kogeda - katsuda, tunnetada, läbi selle nad õpivad. (Informant 3)

On välja toodud lootus, et lugude jutustamine ja keel, mille kaudu neid lugusid jutustatakse tekitavad ajapikku olukorra, kus midagi jääb tahes-tahtmata külge. Üks haridustöötaja arvas, et oleks hea, kui lastega tuleks rääkima keegi, kes oskaks murdekeelt.

Otsida üks väga vana inimene ja lasta tal rääkida. Laps kuuleb, mis sõnu ta teistmoodi ütleb. Lapsed võivad ette valmistada küsimused: mis mängud, mida sa söid, mis riideid kandsid. Last huvitab alati see, kes ta ise parasjagu on, tema vanusega seotu. (Informant 3)

Ühe õpetaja sõnul meeldib lastele väga värvida, nuputada, uurida ja rühmatööd teha.

Küsimusele *Milliseid teemasid võiks tööraamatus käsitleda?* ei soovinud üks informant tööraamatu koostajat ettepanekutega raamistada. Teised arvasid, et kõik teemad sobivad.

5.2. Häädemeeste murrakut tutvustavad õppematerjalid

Õppematerjalid on olulised nii õpetamise kui õppimise toetamiseks. Kuna olemasolevad õppematerjalid ei pruugi sobida õppijate vajadustega või pole teatud teemadel õppematerjale olemaski, peavad õpetajad sageli ise materjale kohandama või koostama. Häädemeeste murrakus kirja pandud tekste on suur hulk, kuid puudus koolilapsele sobilikus vormis ja mahus õppematerjal. 2024. aastal ilmunud “Äädemeeste aabitsaga” on tehtud hea algus murraku lastepäraseks tutvustamiseks ja tutvumiseks. Käesoleva töö praktilise osana koostas õpetajate jaoks õppekomplekti, millest esimene osa sisaldab ideid aabitsas leiduva sõnavara ja mõistatustega tegelemiseks, teine osa tutvustab muid Häädemeeste murdesõnu I–II kooliastmele ja kolmas osa III kooliastmele. Muude murdesõnade töölehtede koostamiseks lugesin andmebaasist KIVIKE (Kivike) Marta Mäesalu poolt Eesti Kirjandusmuuseumile saadetud kirjapanekuid ja tegin märkmeid võimalike sobivate sõnade ja tekstide kohta. Sõnu leidsin ka murdetekstide valimikust “Minevikupärandit Häädemeestelt” (MH 2012). Leitu

põhjal otsustasin, milliste teemade kaudu murdesõnu ja III kooliastmele ka grammatikalisi omapärasid tutvustada.

Õppematerjalide loomisel järgisin Haridus- ja Teadusministeeriumi poolt õppekirjandusele esitatud nõudeid. Põhikooli riikliku õppekava kohaselt peaks õppekirjanduses sisalduv teave ja selle esitamise viis olema eakohane, mitmekesine ja metoodiliselt otstarbekas ning toetama õpilase kõlbelise, füüsilise ja sotsiaalse arengu, tervikliku maailmapildi ja iseseisva õppimisvõime kujunemist (Õppekirjandusele esitatavad... – Riigi Teataja, 2016). Teksti ladusa lugemise huvides olen võtnud arvesse õppekirjandust kasutava õpilase vanust – I ja II kooliastme töölehtede kirja suurus on III kooliastme omast suurem.

Õppematerjalid kirjutasin veebipõhisesse rakendusse Google Drive. See võimaldas juhendajatel ja tagasisidestajatel oma märkamised ning ettepanekud mugavalt samasse dokumenti kirja panna.

5.2.1. Tegevuste juhendid “Äädemeeste aabitsa” juurde

Aabitsa juurde pakutud kaksteist õppetegevust on mõeldud Häädemeeste Keskkooli 1.-4. klassi tunniplaanis oleva aine “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur” tarbeks. 3. klassis kuulub aine õppesisu hulka muuhulgas kodukandi ajaloo tutvumine murdesõnade ja mõistatuste kaudu. Tegevusi sobib läbi viia ka erinevate klasside emakeele tunnis. Tegevused on tähistatud numbrita 1-12.

Tegevuste õpieesmärgid:

1–4 – murdesõnade õppimine

5–6 – murdesõnade nii õppimine kui kordamine

7–8 – mõistatuste õppimine

9–12 – murdesõnade kordamine (11–12 võimalik ka mõistatuste kordamine)

Lisaks peamisele eesmärgile arendavad tegevused järgmisi teadmisi ja oskusi:

- keeletaju (1, 2);
- emakeele grammatika (3, 9);
- luuletuse kirjutamine (3, 5);
- esinemisoskus (3);
- kuulamisoskus (5);
- meeskonnatööoskus (3, 4, 7, 10, 12);
- koos õppimine (1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12);

- individuaalne õppetöö (6, 8).

Õppekirjandus peab suunama rakendama ka aktiivõppemeetodeid (Õppekirjandusele esitatavad...– Riigi Teataja, 2016). Uuringute kohaselt toetavad aktiivsed tegevused ainetundides õpilaste nii tervisealaseid kui hariduslikke eesmärke – liikumine ennetab terviseriske ning mõjub positiivselt keskendumis- ja õpivõimele (Mooses jt 2016: 721). Häädemeeste murdeaabitsa juurde kuuluvatest õppetegevustest võimaldavad liikumist pooled (4, 7, 9, 10, 11, 12).

Ideid tegevusteks kogusin Liikuma Kutsuva Kooli ideepanga ja minuga jagatud Liikuma Kutsuva Kooli kursuse materjalide hulgast (4, 7, 9, 10, 12). Häid mõtteid sõnade õppimiseks sain ka aktiivõpet rakendavatelt kolleegidelt (1, 2, 11) ning mõned õppetegevused on üldtuntud (3, 5, 6, 8). Kõik ideed kohendasin enda teema jaoks sobivaks.

Iga tegevuse juhised on eraldi leheküljel. Õppematerjali seotusele “Äädemeeste aabitsaga” viitab Rute Marie Maddisoni illustreeritud aabitsa kaanepildil oleva purjeka pilt.

Seadsin sisse spetsiaalse kotti, kuhu panin nii tegevuste juhised kui muud tegevuste läbiviimiseks vajaminevad vahendid. Paljud materjalid lamineerisin, see võimaldab korduvkasutamist ning õppetöö läbiviimist õues.

Kotti kuuluvad:

- 12 tegevusjuhendit lamineeritult
- mõistatused lamineeritult
- mõistatuste vastused lamineeritult
- kirjakeelsed sõnad lamineeritult
- kotikesed kirjakeelsete sõnade ja tähtedeks lõigatud murdekeelse sõnadega
- kott jutukividega
- 16 purgikaant
- purk värviliste puust pärlitega
- värvilised pesulõksud
- maalriteip
- kaks magnetit
- 2 kärbsapiitsa
- markerid

Joonis 5. Kott 12 tegevusjuhendi ning tegevuste läbiviimiseks vajaminevate vahenditega.

SEGIPAISATUD TÄHED

Eesmärk: murdesõnade õppimine

- Õpilased on paaris. Õpetaja jagab õpilastele 10 kirjakeelset sõna ja iga sõna juurde üksikud tähed, millest tuleb moodustada tunde järgi murdesõna.
- Võidab see paar, kes on saanud teatud aja jooksul kõige rohkem õigesti kokkupandud murdesõnu.

SOBITAMINE

Eesmärk: murdesõnade õppimine üheskoos

- Õpetaja kirjutab tahvlile neli rühma näiteks sõnadega:

sokk
müts
kampsun
püksid

ämblik
nastik
hiir
tigu

seen
mustikas
okas
sammal

kildudeks
ribadeks
juppideks
osadeks

- Tabeli alla kirjutab suvalises järjekorras P-tähega sõnad *pook* (vöö), *pumpel* (käbi), *pusa* (kärnkonn) ja *potuloga* (tükkideks).
- Õpilased püüavad arvata, millisesse rühma sõnad kuuluvad.
- Esimene õigesti pakkuja kirjutab sõna õigesse rühma.
- Kui rühm on üheskoos arvatud, pakuvad õpilased sõna täpsemat tähendust.
- Esimene õigesti pakkuja kirjutab sõnale tähenduse juurde.

R-tähega algavate sõnade näide:

kollane
pruun
roosa
sinine

ruherane
(roheline)

upsakas
ennasttäis
iseteadlik
nipsakas

rehva
(ninatark)

mugav
töökas
agar
usin

roitse
(laisk)

õng
paat
kalavõrk
ahing

rääts
(kalakorv)

LUULETUSE KIRJUTAMINE

Eesmärk: murdesõnade õppimine

- Kõigepealt moodustatakse rühmad. Selleks võtab iga õpilane ümberpööratud murdesõnade seast endale ühe sõna.
- Tekitatakse 4 rühma: nimisõnad, omadussõnad, tegusõnad ja muud sõnad. Õpilane võib sõnade tähendust aabitsast vaadata.
- Seejärel jaguneb iga rühm omakorda väiksemaks seltskonnaks, näiteks täis-, kaas ja sulghäälikutega algavate sõnade põhjal.
- Järgneb üheskoos luuletuse kirjutamine. Kõikide grupiliikmete sõnad peavad saama kasutatud.
- Luuletused kantakse ette.

LUMEPALL

Eesmärk: murdesõnade õppimine

- Ette on valmistatud vähemalt nii suur hulk pabereid, kui on klassis õpilasi. Igal paberil on üks või kaks tähte ning tööjuhend. Paberid kortsutatakse „lumepallideks“.
- Seejärel jagatakse klass pooleks. Kummalgi võistkonnal on oma ala – eraldatud nt pingirea või põrandale märgitud joonega (asfaldil kriidiga või muul moel).
- Õpetaja viskab „lumepallid“ õhku ja õpilased hakkavad mängima „lumesõda“, püüdes hoida oma poole pallidest võimalikult puhtana.
- Mängu lõppemisest annab märku liivakell või stopper. Kui õpetaja ütleb „stopp“, loeb kumbki võistkond üle oma poolele jäänud „lumepallid“. Võidab võistkond, kelle poolel on vähem palle.
- Nüüd võtab iga õpilane ühe „lumepalli“ ja avab paberi. Paberil on tööjuhend, milles on antud korraldus kirjutada vihikusse tekst aabitsast ja tõlkida see iseseisvalt aabitsa taga oleva sõnastiku abil kirjakeelde. Lisaks on paberil kirjas, millise tähe alt ta teksti leiab. Erinevates „lumepallides“ on sama tööjuhend, kuid erinevad tähed. Kui tekst aabitsas on väga lühike, on lehel kaks tähte. Tähe leidmiseks aabitsas tuleb ka tähestiku peale mõelda.

JUTUKIVID

Eesmärk: murdesõnade õppimine või kordamine

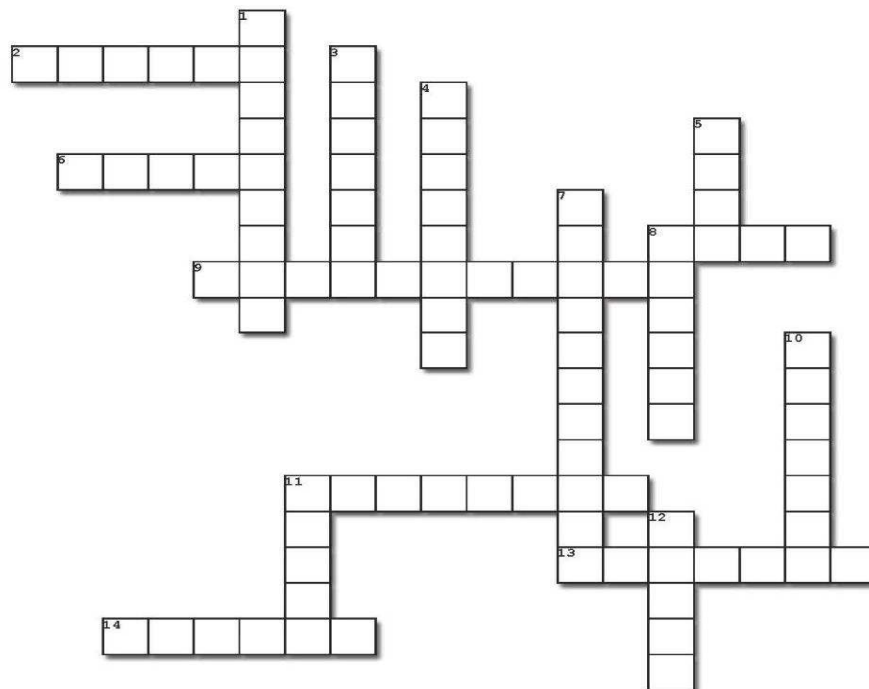
- Õpilased istuvad ringis.
- Õpetajal on Häädemeeste seelikukangast õmmeldud kott väikeste lamedate kividega, mille peal on murdesõnad.
- Iga õpilane võtab kotist pimesi ühe kivi.

Sõnu õppides vaatab õpilane aabitsa taga olevast sõnastikust sõna tähenduse ja mõtleb välja lause, kus see murdesõna sees on. Igaüks esitab oma lause ja teised arvavad konteksti põhjal, mida võiks sõna tähendada. Kes ära arvab, saab kivi endale. Kui on soov võistelda, võib hiljem kivid üle lugeda.

Sõnu korrates hakatakse aheljutustamise põhimõttel lugu jutustama: õpetaja või üks lastest ütleb ühe lause, mis sisaldab ka kivi peal olevat sõna, järgmine ringis olev õpilane jätkab lugu loogiliselt, kasutades oma sõna.

Lahenda ristisõna.

Paremale:

- 2. julgema
- 6. okas
- 8. kärnkonn
- 9. ümberringi
- 11. omaette
- 13. sirelid
- 14. kelder

Alla:

- 1. raiskama
- 3. herilane
- 4. poolearuline
- 5. kaev
- 7. lohakas, laisk
- 8. käbi
- 10. mürama
- 11. hobune
- 12. valmis

PIITSAGA TARGAKS

Eesmärk: mõistatuste õppimine

- Klass jagatakse kaheks võistkonnaks. Tekkinud rühmad seisavad kolonnis ning mõlema kolonni esimene mängija saab enda kätte kärbsepiitsa.
- Õpetaja kinnitab või kirjutab tahvlile erinevad mõistatuste vastused.
- Õpetaja või mängujuht hakkab mõistatusi ette lugema.
- Kärbsepiitsaga osaleja ülesanne on valida kiiresti tahvlil olevate variantide hulgast vastus, joosta tahvli juurde ning lüüa kärbsepiitsaga õige vastuse peale. Liikuma ei või hakata enne, kui mõistus on lõpuni kõlanud. Esimesena löönud mängija teenib võistkonnale punkti.
- Kärbsepiits antakse kolonni järgmisele mängijale.

Õues mängides on vastusevariandid kinnitatud näiteks majaseinale või puudele.

Liikuma Kutsuv Kool

MÕISTELDUSED

Vanasti mõisteldadi alati seukse vaikse tööde juures, pühade aeg ja nel'lapäeva õhtadel. Mõisteldasid läbisegi kõik noored ja vanad, kis aga täadis.

Lahenda mõisteldused. Kirjuta vastuse ette mõistelduse number.

1.	Ater künnab, aga vagu põle?
2.	Kits keldres, kiil väljas?
3.	Lihane rakats haugub läbi luise aia?
4.	Isi ei räägi, aga teisa õpetab?
5.	Ranna valge pääga vasikas?

	Keel ja hambad
	Merelaine
	Raamat
	Võti lukuaugus
	Laev

1.	Muist pikem, puist pikem, madalam ku maarohe?
2.	Eliseb ja kõliseb, tuleb sisse ku saks, läheb välja ku sant?
3.	Otsast ku ora, keskelt ku kera, tagant lai ku levalabindas?
4.	Ümmer ilma ulatab, ümmer pää ei ulata?
5.	Vana vakk ja vaskne kaan, iga aasta uus kaan?

	Kana
	Pühad, pidu
	Meri
	Tee
	Tuul

PUUVILJASALAT

Eesmärk: murdesõnade kordamine

- Osalejad seisavad ringis. Iga õpilase koht on märgistatud nt põrandal paberteibiga, asfaldil kriidiga või murul mingi tähisega. Üks osaleja seisab ringi keskel.
- Lepitakse kokku kolm teemat, näiteks *täishäälik*, *kaashäälik* ja *sulghäälik*. Igale ringis seisjale antakse üks neist kolmest rollist.
- Ringi keskel seisev osaleja ütleb kõva häälega ühe aabitsast pärit murdesõna, näiteks *levalabindas*. Seejärel peavad kiiresti kohad vahetama need osalejad, kellele öeldi, et nende rolliks on kaashäälik. Vajadusel on ringi keskele paigutatud tagurpidi sedelid, kust saab sõna võtta.
- Ka ringi keskel olnud mängija leiab endale kiiresti koha. Tema roll on nüüd kaashäälik. Kuna oma kohale tagasi minna ei tohi, tekib ringi keskele alati uus õpilane, kes saab öelda järgmise sõna.
- Enne kui uus sõna öeldakse, arutatakse läbi eelmise sõna tähendus.
- Kui ringis olev õpilane ütleb “puuviljasalat!”, vahetavad kõik oma kohad.

Teemaks võivad olla ka näiteks *nimisõna*, *omadussõna*, *teigusõna*.

Liikide tähistuseks võib kinnitada õpilaste riiete külge eri värvi pesulõkse (näiteks punased, sinised ja rohelised). Nii näeb ka õpetaja kõrvalt, kes liigub õigel ja kes valel ajal.

Liikuma Kutsuv Kool

MEMORIIN PURGIKAANTEGA

Eesmärk: murdesõnade kordamine

- Õpetaja on purgikaante alla kleepinud 8 paari sõnu (murdesõna + kirjakeelne sõna). Purgikaaned asetatakse 4x4 ruudustikku võistkondadest kahe meetri kaugusele.
- Mäng käib “Memoriini” lauamängu põhimõttel. Õpilased jagatakse kaheks.
- Grupi juurest liiguvad õpilased kordamööda kaante juurde ja vaatavad kahe kaane alla. Kui kaaned moodustavad paari, võtab õpilane need kaasa ja grupp saab punkti. Kui aga paari ei moodustu, keerab õpilane kaaned uuesti ümber, asetab need täpselt samale kohale tagasi ja jookseb oma grupi juurde.
- Järgmine õpilane liigub kaasi pöörama.
- Mängitakse, kuni kaaned on otsas. Võidab grupp, kellel on mängu lõpuks rohkem purgikaasi.

Grupiliikmetega võib ka infot vahetada. Lubatud on ka grupiliikmete jaoks märkmeid teha, kuid mitte purgikaante juures.

Olenevalt õpilaste arvust võiks olla klassi peale kaks mängukomplekti. Nii saab moodustada neli gruppi ja kõik saavad osaleda oma järjekorda liiga kaua ootamata. Paras grupiliikmete arv oleks kolm-neli õpilast.

Liikuma Kutsuv Kool

PÄRLIMÄNG

Eesmärk: murdesõnade või mõistatuste kordamine

- Iga õpilane saab õpetajalt viis pärli.
- Õpilane valib sõnade hulgast välja vähemalt kaks sõna või mõistatust, mida ta väga hästi teab.
- Õpilased hakkavad ruumis ringi liikuma ning leiavad paarilise. Seejärel küsivad nad paariliselt ühe oma murdesõna tähendust või mõistatuse vastust. Kui paariline teab, ei juhtu midagi. Kui paariline ei tea, annab ta oma pärli küsijale. Seejärel küsib teine paariline.
- Kui mõlemad on küsinud, minnakse uut paarilist otsima.
- Kellel on pärlid otsas, istub kohale ja asub sõnu õppima või mõistatusi lugema.
- Tegevus kestab, kuni kõlab õpetaja märguanne, näiteks 3 minutit.
- Mängu on võitnud õpilane, kellele jääb kõige rohkem pärleid kätte.

TAHVLIJALGPALL

Eesmärk: murdesõnade kordamine

- Tahvlile joonistatakse pealtvaates lihtsustatud kujul jalgpalliväljak: keskjoon koos ringiga ja kaks väravat koos väravavahtidega äärtesse. Võrdsel arvul väikeste ringidega tehakse rajad keskjoonest väravateni. Viimane ring tehakse väravasse. Keskjoonel ringi sisse pannakse kummalegi võistkonnale oma magnet.
- Õpilased jagatakse kahte võistkonda ning moodustada kaks kolonni. Õpetaja hakkab ütlema sõnu kirjakeeles, vastata saavad ainult kolonni esimesed.
- Kes ütleb kiiremini murdekeelse vaste, saab tahvlil magneti ühe ringi võrra värava poole edasi liigutada. Kui õpilane vastab esimesena, aga valesti, saab teine võistkond automaatselt ühe võrra edasi. Võidab see võistkond, kes jõuab esimesena väravasse.

Liikuma Kutsuv Kool

5.2.2. I ja II kooliastme töölehed

I ja II kooliastme komplekt koosneb kaheksast töölehest, mis on mõeldud kasutamiseks emakeele tunnis ning 1.–4. klassi tunnis "Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur". Ülesandeid on võimalik rakendada ka matemaatika ja inimõpetuse tundides. Õppematerjali peamine eesmärk on tutvustada Häädemeeste murrakut ning kohalikku pärimust erinevate teemade kaupa. Ülesandeid koostades oli teemade valik piiratud – sain kasutada vaid kirjapandud tekste. Töölehtede koostamisel võtsin eeskuju Kristi Ilvese töövihikust "Mulgi keele töövihk".

1. töölehe abil tutvutakse nii põhi- kui järgarvudega ning õpitakse ütlema oma vanust ja sünniaastat. Õpitakse nädalapäevi ja rahvatarkust nädalapäevade kohta. Töölehte on võimalik kasutada ka matemaatikatunnis.

2. töölehe abil keskendutakse aastaegade nimetamisele, vaadatakse vanu fotosid Häädemeeste piirkonnast ja saadakse teada, kuidas vanasti ilma ennustati. Tööleht sobib hästi kodukoha looduse tundi.

3. tööleht koosneb kahest lehest ning käsitleb lindude teemat. Esimesel lehel loetakse murdekeelseid linnunimetusi ja leitakse neid sõnarägistikust. Püütakse lindude häälsusi ära arvata või otsitakse vastuseid QR-koodi² ja nutiseadme abil Loodusheli kodulehelt. See ülesanne arendab õpilase nutikust, kuna vastused ei ole liiga kergesti leitavad. Lisaks sisaldab tööleht lõbusat logopeedilist ülesannet. Teine linnuteemaline leht keskendub väärtuskasvatusele, looduskaitsele ja rahvauskumustele. Murdetekstid pakuvad võimalust arutleda ja fantaseerida. Töölehe lõpus saab end loominguliselt väljendada. Tööleht sobib hästi kodukoha looduse tundi.

4. tööleht puudutab magamisega seotud sõnavara. Arutletakse eneseabi võimaluste üle, kui uni ei taha tulla, kuulatakse QR-koodi³ ja nutiseadme abil Häädemeestel lauldud unelaulu "Äiu-äiu kussu-kussu" (Kivike_helifail) ja otsitakse sõnarägistikust murdesõnu. Kujutatakse ette ja joonistatakse uneriietes vanaaja last. Tööleht sobib ka inimeseõpetuse tundi.

5. töölehte lahendades õpitakse tundma rahvameditsiini. Õppematerjalid võiksid pakkuda üllatust (Developing Materials ... 2013: 28). Seda kogevad õpilased tõenäoliselt lugedes valulaulu, mis sisaldab "rumalat" sõna *rongal roegas perses*. Niisuguse valulaulu valisin

² QR koodid on genereeritud lehel <https://goqr.me/>

³ Helifaili QR koodid on genereeritud lehel <https://me-qr.com/qr-code-generator/audio>

eesmärgiga pakkuda lastele natuke itsitamisrõõmu. Tööleht sobib kasutamiseks ka inimeseõpetuse tunnis.

6. tööleht pakub teadmisi vihategemisest ja vihtlemise kommetest saunas. QR-koodi ja nutiseadme abil saab kuulata murdekeelset kõnet. Sobib kasutamiseks kodukoha ajaloo ja kultuuri tunnis.

7. töölehe abil tutvutakse kööki ja toitu puudutava sõnavaraga.

8. töölehe abil on võimalik saada aimu talutöid puudutavast sõnavarast. Lisaks mõeldakse, millised olid naiste- ja millised meestetööd.

7. ja 8. töölehele joonistas pildid minu õde Kersti Varik.

NUMBRID ja NÄDALAPÄEVAD

üks	esimine
kaks	tõine
kolm	kolmas
neli	nel'las
viis	viies
kuus	kuies
seitse	seitsmis
kahessa	kahessas
öhessa	öhessas
kümme	kümnis

1. Kirjuta murdesõnaga, mitmes nädalapäe on.

kolmapäe -

esmaspäe -

riidi -

nel'lapäe -

lauba -

teisipäe -

pühapäe / engamesepäe -

.....

Esmaspäe, kolmapäe ja riidi ei ole ääd päevad uut tööd pääle akata. Riidi on viil kõige kadedam päe.

Ku esmaspäe nastekülalene käib, sis on terve nädali rohkeste külalesi.

2. Rehkendamine. Kirjuta õiged vastused sõnadega.

3 + 4 =

2 + 6 =

1 + 8 =

3. Vanus ja sünniaasta. Vasta küsimustele.

Mina olen õheteisskümnene. Kui vana sina oled?

Minu vanaonil on juba kahessakümmend kolm naha vahel ja nel'las käib.

Minu õde on sündinu kahe tuhandi kuieteistkümnendamal aastal.

Mis aastal sina oled sündinu?

.....

AASTAAJAD

MIS?	kevade	sui	sügisi	tali
MILLAL?	kevadi	sui	sügisi	talvel

Mis aastaaeg on praegu?

1. Kirjuta, mis aastaaeg on pildil.

.....

1920. aastatel Häädemeestel (erakogu).

.....

Kartulipanek Kablis 1940. aastal (Kivike_foto).

.....

Häädemeeste koolilapsed 1950. aastatel, õpetaja Jaan Kurrik (erakogu).

.....

Häädemeeste lasteaialapsed 1960. aastal (Minoret Miisna erakogu).

2. Kirjuta ennustuse järel, mis aastaajal saab niimoodi ennustada. Märki rist selle ennustuse ette, mida saab igal aastaajal ennustada.

	Ku lumi jalge all kangesti karjub, sis akkab külm varsti järel andma.	
	Ku enne juripäeva müristab, tuleb soe kevadi.	
	Ku kärbsed õige valusti ammustavad, tuleb vihma.	
	Ku tuul pääle päeva jääb, sis tuulab tõise päeva veel.	
	Ku kured madalalt lähevad, tuleb madal tali, põle talve ollagi, aga ku kõrgelt lähevad, tuleb sügav tali, paks lumi.	

LINNUD

N
 A
 P A V
 S U K L
 Z U N Ü D
 B T Ü I N
 Õ B S Ü L I Ü
 R B Õ K I E L C
 B Q N U S H I Q B
 Ü Z W L C M D X A
 D K X X L T A I S R J
 Q O M K U K U L I N D Õ
 W G Õ B B A M Ü S X D Z O
 D D L Y Õ A R P Q C C Õ Z
 D B I T Q T J N S D M E Y F E
 I Õ U R S O K A V J A Ü Q Y Z X
 M E O K A S Y V T A W N R G C Õ G
 C B O P S P B S I A R L W M T D G
 A S F
 R S P

1. Leia murdekeelsed linnud puu otsast üles.

kukulind – kagu

lehmälüpsja – väike-lehelind

meokas – kaelustuvi ehk metstuvi

mõltsas – roherähn ehk hallpea-rähn

naak – hakk

puutskull – öökull

rasvajaak – rasvatihane

siidilind – harakas

2. Püüa tedre laulu mitu korda kiiresti öelda.

Teter kudrustab nõnda: Pudru - Endreku - poeg - Andres - keeda - pudruu!

Pudru - Endreku - poeg - Andres - keeda - pudruu! Tsuhh!

3. Millised puu otsast leitud linnud laulavad nõnda? Proovi, kas ruutkoodist on abi.

1. silk-solk, silk-solk –

2. kuk-ku, kuk-ku –

3. gu gu-gu, gu-gu, gugugu, gu gu gu-gu gub –

4. sitsikleit-sitsikleit –

5. olen saks-saks –

6. hakk-hakk-hakka astuma –

7. tohoo-tohuvabohu-ohohoh –

8. klüü-klüü klüü –

4. Loe tekst ja vasta küsimustele.

Lapsi keeldi kangesti, et linnupesi ei tohe lõhkuda, sis ei saava elus pesaaset, kindlat elukohta. Ku linnupesi lõhkuva, piava isi ka rändama ku linnuke, jääva eluajaks ilmaulguseks. Nõnda öeldi meil, ku lapsed ollime.

Küsimusi ja ülesandeid

1. Leia tekstist Häädemeeste murdesõnu. Aruta koos pinginaabriga, kuidas me neid sõnu tänapäeval ütleme.
2. Ütle oma sõnadega, mis võib juhtuda vana uskumuse järgi lastega, kes lõhuvad linnupesi.
3. Mis sa arvad, mis juhtub lindudega, kelle pesi lõhutakse?

5. Loe tekst ja vasta küsimustele.

Räägitaks küll, et oleva usside kuningas, suur punane ari oleva pääs, aga tend põle kiigi näinu. Ja kis ussikuninga arja ära sööva, oskava linnu keeli.

Küsimusi ja ülesandeid

1. Mis sa arvad, miks keegi ei ole ussikuningat näinud?
2. Miks oleks hea osata lindude keeli?
3. Mida sa tahaksid lindudelt küsida?
4. Tõmba tekstis joon alla sellele kohale, kus kirjeldatakse ussikuningat.
Joonista ussikuningas.

UNELAUL

Mida sina teed, kui uni ei taha tulla?

Äiu-äiu kussu-kussu

Laulab Liidia Strandson (sünd 1896) Muhu külast.

Leia sõnarägistikust erinevaid sõnu, mida öeldi voodi kohta:

nare, koiku, säng, oeti, ase, vuudi.

Lisaks kuula unelaulu ja otsi veel kolm selles laulus tihti korduvat sõna:

.....,,

U T C S G H U K I O K Q
U N A R E Z T W C O V P
S C K L Ä P U Ä L J F G
S E R C F H M E U O T Z
U S L E Q A G N Ä S C R
K A O P W U Z E A A I S
W U E K A H C K I Ä N T
A U T G A V U U D I M L
Q O I T Y V N S L U L S
Q U U P A Ä H P A D E F
M B S Ä J X M A H G O S
K D H O U N Ö L P B E O

Vanal ajal kandsid lapsed
magades pikka linast särki.
Joonista magatseriides laps
ja tema säng.

magatseriided – ööriided

palakas – voodilina

närutekk – kaltsudest õmmeldud tekk

TERVIS

Äädemeeste inimesed kosutasid oma tervist tihti taimede ja sõnadega. Vii kokku haigus ja ravim.

Aitab verd klaarida,
ku pää valutab

mustsõstrasahvt kuuma veega

vehverments – piparmünt

Hää rohi talvel
külmetamese puhul

Nosu

ravandsehein – nõmmliivatee

Varesel valu,
kiitsarakal kibe äda,
mustaräästal muu tõbe,
rongul roegas perses,
aga lapse kõht saab varsti
terveks.

Hää kõha ja üldse
külmetamese vastu

Kõhuvalu

Pista levakoorike tulle ja lase
põlema akata, siis tõmma
seda suitsu läbi nina.

nosu – nohu
haigema – valutama

SAUNAS

Saunas käidi lauba, aga millal oli õige aeg vihta teha?

1. Vii joonega kokku lausete algused ja lõpud.

Vihtu tehti vanas kuus,
Arukasest ikki võeti. Ollid mõned, kis vahet ei pidanu, need võtsid sookasest ka,
Käiti juuni lõppus ja juulikuus –
Vihad siuti niinega

aga see viht põle midagi asine, va sorakas.
või takse kanga narastega.
noores kuus ajava ihu sügelema.
juulikuus ikki kõige paremini, sis oleva lehed ääd paksud.

Vihtlemise laul

Aituma, aituma, aituma, aituma,
saunategijal, vaevanägijal,
kivikikerdajal, nurganukerdajal,
viituujal, vihategijal,
saunakütjal, vaevanägijal,

aituma, aituma, aituma, aituma,
maaisaksel, maaemaksel,
kes kaske kasvatanud
ja vett õnnistanud,
aituma, aituma!

Vihtlemise laulu võib uuesti alata või mõnda osa korrata, aga enne vihtlemise lõppu ei või vaikida.

leinuviskemene – leiliviskamine
keres – keris

Tööleht 7

Tööleht 7

Ühenda tekst pildiga.

KÜÜGIS

Pane taldrek laua pääle.

Õunakubin. Õuni on maas kubinal.

Uad ja erned külitasse noores kuus, siis kiivad ruttu pehmes.

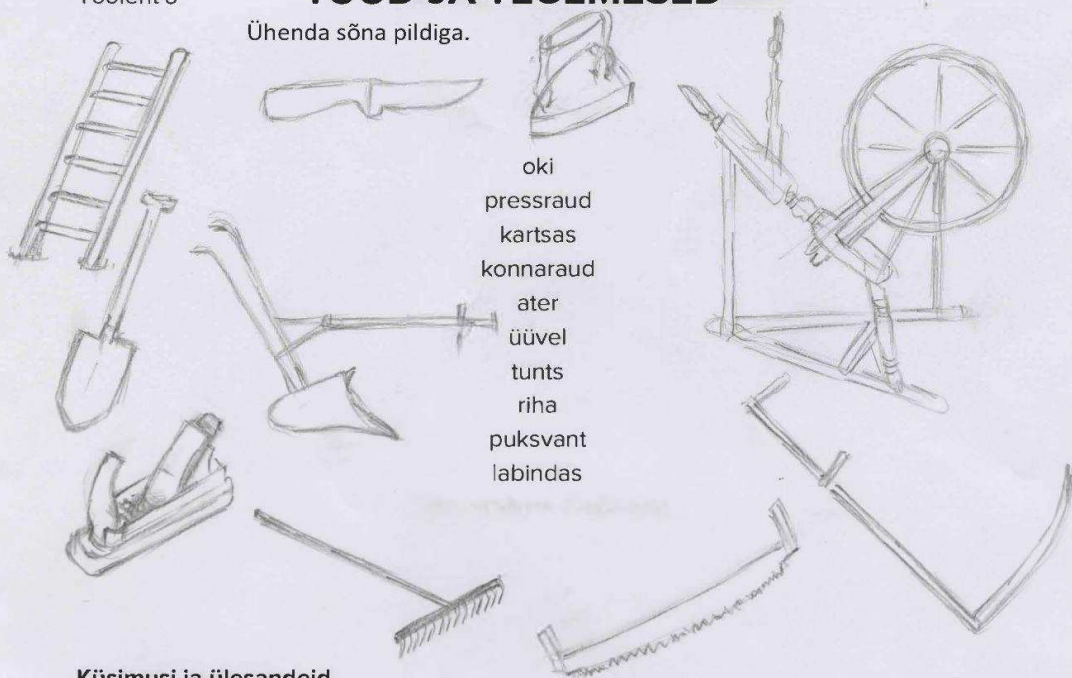
Mis sahvt sulle kõige rohkem mekib?

Tööleht 8

Tööleht 8

TÜÜD JA TEGEMESED

Ühenda sõna pildiga.

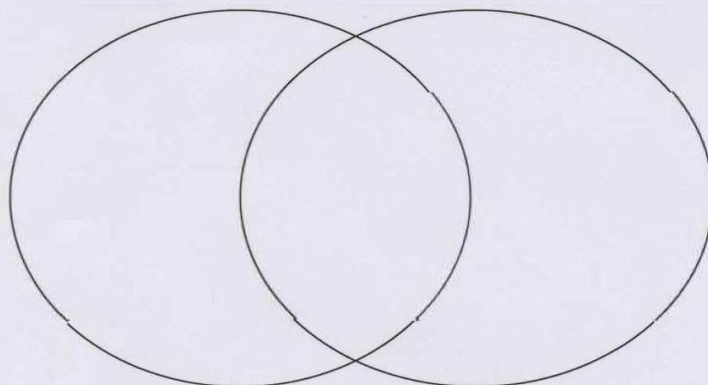
Küsimusi ja ülesandeid

1. Milliseid tööriistu kasutatakse ka tänapäeval?
2. Vanasti olid väga kindlad naiste- ja meestetööd. Mis sa arvad, milliseid tööriistu kasutasid tavaliselt naised, milliseid mehed ja milliseid võisid mõlemad kasutada? Jaga tööriistad kolme rühma.

NAISED

MÕLEMAD

MEHED

Võti õpetajale

TÖÖLEHT 1

Teema: Numbrid ja nädalapäevad

Eesmärk: Põhi- ja järgarvsõnade, nädalapäevade, vanuse ja sünniaasta ütlemine murdekeeles, nädalapäevade kohta käivate uskumustega tutvumine

Õpitulemused:

- mõistab rahvapärimust;
- tutvub murdekeelega..

nel'las – palatalisatsiooniga

TÖÖLEHT 2

Teema: Aastaajad (mis? millal?), rahvapärased ilmaennustused murdekeeles

Eesmärk: Tutvumine murdekeelsete aastaegade ja rahvapäraste ilmaennustustega

Õpitulemused:

- mõistab rahvapärimust;
- tutvub murdekeelega;
- tutvub fotode kaudu aastatetaguse kohaliku eluoluga.

Klassis võiks arutada, mille poolest fotodel toimuv praegusest ajast erineb ja millistest rahvapärastest ilmaennustustest on õpilased veel kuulnud.

2. Kirjuta ennustuse järele, mis aastaajal saab niimoodi ennustada. Märki rist selle ennustuse ette, mida saab igal aastaajal ennustada.

	Ku lumi jalge all kangesti karjub, sis akkab külm varsti järel andma.	talvel
	Ku enne juripäeva müristab, tuleb soe kevadi.	kevadi
	Ku kärbsed õige valusti ammustavad, tuleb vihma.	sui
+	Ku tuul pääle päeva jääb, sis tuulab tõise päeva veel.	
	Ku kured madalalt lähevad, tuleb madal tali, põle talve ollagi, aga ku kõrgelt lähevad, tuleb sügav tali, paks lumi.	sügisi

TÖÖLEHT 3

Teema: Linnud

Eesmärk: Tutvumine lindude häälte ja rahvapäraste nimetustega

Õpitulemused:

- mõistab rahvapärimust;
- tutvub murdekeelega;
- tajub inimese seotust loodusega.

Õpetaja võiks võimalusel lindude pilte näidata.

1. Leia linnud puu otsast üles.

N
A
P A V
S U K L
Z U N Ü D
B T Ü I N
Õ B S Ü L I Ü
R B Õ K I E L C
B Q N U S H I Q B
Ü Z W L C M D X A
D K X X L T A I S R J
Q O M K U K U L I N D Õ
W G Õ B B A M Ü S X D Z O
D D L Y Õ A R P Q C C Õ Z
D B I T Q T J N S D M E Y F E
I Õ U R S O K A V J A Ü Q Y Z X
M E O K A S Y V T A W N R G C Õ G
C B O P S P B S I A R L W M T D G
A S F
R S P

TÖÖLEHT 4

Teema: Unelaul

Eesmärk: Tutvumine magamisega seotud

murdesõnavaraga

Õpitulemused:

- mõistab rahvapärimust;
- tutvub murdekeelega.

3. Kes laulavad nõnda? Kirjuta linnu nimi murdekeeles.

1. silk-solk, silk-solk – lehmälüpsja
2. kuk-ku, kuk-ku – kukulind
3. gu gu-gu, gu-gu, gugugu, gu gu gu-gu gub – meokas
4. sitsikleit-sitsikleit – rasvajaak
5. olen saks-saks – siidilind
6. hakk-hakk-hakka astuma! – naak
7. tohoo-tohuvabohu-ohohoh – puutskull
8. klüü-klüü klüü – mõltsas

U T C S G H U K I O K Q
U N A R E Z T W C O V P
S C K L Ä P U Ä L J F G
S E R C F H M E U O T Z
U S L E Q A G N Ä S C R
K A O P W U Z E A A I S
W U E K A H C K I Ä N T
A U T G A V U U D I M L
Q O I T Y V N S L U L S
Q U U P A Ä H P A D E F
M B S Ä J X M A H G O S
K D H O U N Ö L P B E O

NARE
SÄNG
ASE
ÄIU
LAPSUKENE

KOIKU
OETI
VUUDI
KUSSU

TÖÖLEHT 5

Teema: Tervis, rahvameditsiin

Eesmärk: Tutvumine tervisega seotud murdesõnavara ning rahvameditsiiniga

Õpitulemused:

- mõistab rahvapärimust (rahvameditsiin);
- tutvub murdekeelelega.

Vii kokku haigus ja ravim.

mustsõstra sahvut kuuma veega – hää rohi talvel külmetamise puhul

ravandsehein/nõmmliivatee – hää köha ja üldse külmetamise vastu

vehverments/piparmünt – aitab verd klaarida, ku pää valutab

valulaul – kõhuvalu

pista levakoorike tulle ja lase põlema akata, siis tõmma seda suitsu läbi nina – nosu/nohu

sahvut – moos nosu (palatalisatsioonita)

TÖÖLEHT 6

Teema: Saunas

Eesmärk: Tutvumine saunaga seotud murdesõnavara ning rahvapärimusega

Õpitulemused:

- mõistab rahvapärimust (viha tegemine, saunas käitumine);
- tutvub murdekeelelega.

1. Vii joonega kokku lausete algused ja lõpud.

noor kuu ja vana kuu – <https://www.opiq.ee/kit/310/chapter/17293#s91686>

Vihtu tehti vanas kuus,
Arukasest ikki võeti. Ollid mõned, kis vahet ei pidanu, need võtsid sookasest ka,
Käiti juuni lõppus ja juulikuus –
Vihad siuti niinega

noores kuus ajava ihu sügelema.
aga see viht põle midagi asine, va sorakas.
juulikuus ikki kõige paremini, sis oleva lehed ääd paksud.
või takse kanga narastega.

5.2.3 III kooliastme töölehed

III kooliastme komplekt koosneb viiest töölehest, mis on mõeldud kasutamiseks emakeele tunnis. Huvilistega on võimalik ülesandeid rakendada ka väljaspool koolitunde. III kooliastme emakeele ainekava üks oodatud õpitulemustest on kohaliku rahvapärimuse ning keelilise mitmekesisuse väärtustamine. Õppematerjali peamine eesmärk on tutvustada Häädemeeste murrakut ning kohalikku pärimust. Töölehtede koostamisel sain inspiratsiooni Kelly Leo “Murdekeelee tööraamatust” (2021).

Kolmel esimesel töölehel loevad õpilased teksti ja püüavad seda mõista. Tekstile järgnevad küsimused, mis puudutavad murdesõnade tähendust ning arutelu Häädemeeste ajaloo, üldnimlike väärtushinnangute või rahvauskumuste üle. Pikkadest tekstidest on võimalik leida mitmeid Häädemeeste murraku grammatilisi erijooni. Kolmandal töölehel korratakse ka sõnaliike. Kuna õppelemendis soovitatakse kasutada digitaalses keskkonnas läbiviidavad ülesandeid (Õppekirjandusele esitatavad...– Riigi Teataja, 2016), paiknevad töölehtedel õpilasi “Eesti murrete sõnaraamatust” tundmatute sõnade tähendusi otsima suunavad QR-koodid. Neljandal töölehel juhitakse lisaks murdesõnadega tutvumisele tähelepanu sellele, et erinevatel aegadel on olnud erinevaid ameteid, ühtlasi suunab ülesanne õpilast teadvustama isikuomaduste olulisust karjäärivalikul. Viienda töölehe ülesandeid täites saadakse aimu, kui põnevalt ja värvikalt on meie keeles võrdlusi kasutatud. Õpilastel tuleb olla ka loominguline ning algsõnu kasutades võrdlusi välja mõelda.

Tööleht 1

Loe teksti “Kuidas suu ilus seisab”. Vasta küsimustele ja lahenda ülesanded.

Õhel vanatüdrukul olnu lai suu ja tahtnu kirikus minnes ilusat suud saada. Kiigi kodu õpetanu: üteltu nüüp ja oidku sis suu nõnda, kudas selle ütlemese järgi jääb. Vanatüdruk teinugi nõnda ja läinu sis oma ilusa suuga kirikus minema. Terve tii oidnu oma suud, põle isi kedagi teretanu ega teste tervist vasta võtnu, ikki et suu sassi ei läheks. Üsna kiriku ligi jälle juhtunu äpardus: kõrdiaak läinu lahti, kõrt vajunu jalgu. Vanatüdruk krahmanu kõrti oidma, isi pahandanu apu meelega: “Oh sa va mädanu aak!” Toimendanu oma kõrdi korda ja tahtnu jälle suu ilusaks säädida, aga tii, mis sa tiid, ei tule see sõna miile, mis ütleva pidi, ja jäänugi suu nõnda, nagu ta “aak” ütelnu.

Maria Kallas, sündinud 1871, Orajõe

1. Kes on vanatüdruk?
2. Mis on kõrt?
3. Mida tähendab *apu meelega*?

4. Häädemeeste murrakus öeldi *nud*-lõpu asemel *-nu* (*läenu* ‘läinud’, *põlnu* ‘polnud’) ja ülipikk *ee* muutus tihtipeale *ii-ks* (*siist* ‘seest’, *viil* ‘veel’, *kiima* ‘keema’).

Kirjuta tekstist niisugused sõnad välja.

-nud>-nu

1.	9.
2.	10.
3.	11.
4.	12.
5.	13.
6.	14.
7.	15.
8.	16.

ee>ii

1.
2.
3.

5. Mida tähendas endisaegsele inimesele kirikusse minek? Miks tahtis vanatüdrik just sinna minnes endale ilusat suud?

.....
.....

6. Miks on Häädemeestel kaks kirikut?

.....
.....

Loe teksti “Kohtumene karuga”. Vasta küsimustele ja lahenda ülesanded.

Miu oni Andres käinu kord õhe teise mehega metses. Äkki karu püsti vastas. Mehed löönu ennast puude taha, kus karu taga ajama. Miu oni joosnu ulka aega ümmer puu – miis iis ja karu taga. Karu ei saa nii pisikese ringi pääl pöördä, sedaviisi Andres saigi iist ära. Viimati karul süda täis, et kätte ei saa, ajanu ennast püsti ja ahmerdanu kahe käpaga ümmert puu võtma. Miis löönu oma käed pääl, vajutanu tal küüned puu sisse ja nii nad seisnu terve öö läbi. Teine miis pisnu joosma ja põle appi tulnu. Alles teise päeva tulnu tagasi vaatama, mis Andresest saanu. Andres akanu nii aledasti paluma: “Tule, oia natuke aega, ma ka väsinu ja tahaks oma asju õiendada, siis ma löön ta maha.” Teine tulnugi, pannu käed karu käpade pääl. Andres karganu eemal ja naernu: “Eheh, oia sia ka nüüd öö läbi nägu mia oidsin.” Isi läinu kodu. Sis järgmese päeva tulnu tagasi ja nottinu karu maha.

Ott Kallas, sündinud 1865 Orajõe, Kura küla, kirja pandud 1937

1. Mida tähendab *ahmerdama*? Kui vaja, otsi abi “Eesti murrete sõnaraamatust”.

.....

2. Leia tekstist sama tähendusega sõnad.

vihane (1) -

kurvasti (1) -

tapma (2) -

3. Häädemeeste murrakus ei öelda sõna algul *h*-tähte välja. Kirjuta tekstist need sõnad välja ja lisa *h*.

1.

2.

3.

4.

4. Milliseid kirjakeelest erinevaid sõnu märkad veel? Mida need tähendavad?

.....
.....
.....

5. Kuidas oleks võinud Andrese kaaslane esimesel päeval käituda?

.....
.....

6. Miks ei nottinud Andres karu maha kohe, kui oli oma käed vabaks saanud?

.....
.....

7. Mis põhjusel võisid mehed metsa minna?

.....

8. Kuidas käituda, kui näed metsas karu?

.....
.....
.....

Loe teksti “Luupainakas”. Vasta küsimustele ja lahenda ülesanded.

Mia ole luupainakaga korra koos olnu. Sii olli ikki sis, ku ma alles noorem olli. Lähe enne valget rihitsealla obusi söötma, tema obusi kallal: obune pikali sõniku pääl maas, vintsleb, topib nina sõniku sisse, tiib seukest iseäralikku äält. Mia üle ukse tuppä tagasi, sai säält pajakoogu kätte, tõmmasi mõne korra, ära kadus tene. Meil olli tuas seuke penk; mia tahtnu änam ases⁴ minna, vidasi senna pengi pääl enne valget magama - tema miul kallal. Mia sääl ninali olli, tema miul sellas ja rusub ja rusub, isi ütleb: “Mis sa mind löid?” Ütles täiesti, ega ma ei valeta. “Mis sa mind löid?” Mia tend nõnda ei kartnu, sai ennast liigutama ja pöörma, käänsi selipidi ja - ära läks tene viimati.

Peeter Rääk, sündinud 1856, Orajõe, Räägu küla, kirja pandud 1939

1. Mida tähendab *vintsleb*? Kui vaja, otsi abi “Eesti murrete sõnaraamatust”.

.....

2. Mida tähendab *rusub*?

3. Häädemeeste murrakule on omane, et oleviku ja lihtmineviku ainsuse 1. pöörde lõpust puudub *-n* (*[ma] ole* ‘olen’, *laula* ‘laulan’, *olli* ‘ollin’, *nägi* ‘nägin’). Leia tekstist niisuguseid sõnu (7 erinevat).

.....
.....

4. Milliseid kirjakeelest erinevaid sõnu märkad veel? Mida need tähendavad?

.....
.....
.....

⁴ Nared, koikud, sängud, oeted, asemed, vuudid — vaata, kui pailu on ühe asjal sõnu.

5. Kirjuta tekstist välja murdepäraseid sõnu, jagades need kolme tulpa.

NIMISÕNAD	ASESÕNAD	TEGUSÕNAD

6. Otsi internetist informatsiooni luupainaja kohta. Keda luupainajad kiusavad? Milline võib luupainaja välja näha? Kuidas luupainajast vabaneda?

.....

.....

.....

.....

7. Nimeta ka teisi eesti rahvajuttudes esinevaid mütoloogilisi tegelasi.

.....

.....

Tööleht 4

AMETID JA ISIKUOMADUSED

Vanal ajal oli igasuguseid huvitavaid ametimehi. Kirjuta iga ameti järele kirjakeeles, millist isikuomadust võiks selles ametis tarvis minna ja vali murdekeelsete sõnade hulgast, milline isikuomadus ei sobi.

AMET	SOBILIK ISIKUOMADUS	MITTESOBILIK ISIKUOMADUS
iistperemiis - töödejuht, järelevaataja		
kups - kaupmees		
räimekups - räimede ülesostja		
suilene - suveks palgatav põllutööline		
välilene - väljas töötav teenija		
näruvana - kaltsukaupmees		
rätnik - politseinik		
tüürman - tüürimees		
abitajaeit - ämmaemand		
tallitaja - loomade eest hoolitseja		
käetark - ennustaja		
loäntmaaker - köietegija		
poostel - nõid, kaetaja		
mollimeister - künategija		

karss - tagasihoidlik

kärtsakas - kärsitu, äkiline

vesu - laiskvorst

lorukapukas - lohakas, hooletu

muuk - sõnakehv, kinnine

nuttur - kergesti nutma puhkev inimene

ohmetu - ohmu, väikese taibuga

pikatlane - pikaldane

utsakas - juhmakas, loll

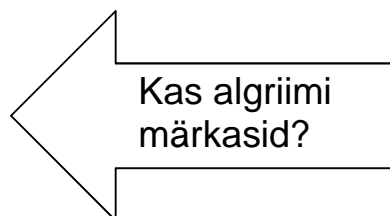
mutsakas - poolearuline

virinina - viriseja

KÕNEKÄÄNUD

1. Vanasti osati väga värvikalt öelda, kui midagi antud olukorda ei sobinud.

jusku sial sadul seljas
 jusku põrsal põll ees
 jusku emisel elmed kaelas
 jusku tatikal tanu pääs

Mõtle välja kaks samal otstarbel kasutatavat võrdlust. Kasuta algriiimi ja võimalusel murdesõnu.

.....

2. Vii kokku piltlikud väljendid ja seletused.

Jusku neeruaige lammas: käib ühe koha pääl ringi
Jusku põlenud paadinaelad
Jusku tangus siga
Seda on ää surma järele saata
Jusku erneirmutes

Sii on kaltsude siis, üks koristamata inimene, kes ennast ei korralda.
Sii on seuke inimene, kissi ikki iriseb ja viriseb, ägiseb ja kägiseb.
Sii on väga aeglane, pika toimega inimene.
Sii on üks oimerdaja ja saamatu inimene.
Tõntsid, kohmetud või saamatud sõrmed.

Võti õpetajale

TÖÖLEHT 1

Teema: Teksti “Kuidas suu ilus seisab” käsitlemine

Eesmärk: Tutvumine Häädemeeste murdega läbi loo

Õpitulemused:

- väärtustab kohalikku rahvapärimust ning keelelist mitmekesisust;
- tutvub kohalikke murdesõnadega;
- leiab murdetekstist Häädemeeste murrakule omaseid teatud erijooni sisaldavaid sõnu.

1. vanatüdrik - (mitte enam päris noor) vallaline naine, vanapiiga (EKSS)

2. kört - seelik

3. apu meelega - pahaselt

4. **-nud>-nu:** olnu, tahtnu, õpetanu, teinugi, läinu, oidnu, teretanu, võtnu, juhtunu, vajunu, krahmanu, pahandanu, toimendanu, tahtnu, jäänugi, ütelnu

ee>ü: kiigi, tii, miile

5. Kirik oli koht, kuhu tuli rahvas kokku. Vanatüdrik lootis, et jääb mõnele meesterahvale silma. Kirikusse minekuks pandi paremad riided selga.

6. Aastal 1680 ehitati Häädemeeste elanikele Suurkülla evangeelse luteriusu kirik Margareeta kabeli nime all. See oli puust, õlgkatusega ja ilma tornita. Praegune luteri kirik ehitati aastal 1874. Häädemeeste õigeusu kogudus asutati seoses 1846.-48. aastatel toimunud usuvahetusega 1849. aastal, kirik valmis 1870. Paljud Häädemeeste kandi elanikud vahetasid kogudust. Ilma maata õigeusulistele jagati tasuta maad – Tahkuranna inimestele Rannametsa ja Häädemeeste inimestele Krundikülla. (Pukk 2009)

TÖÖLEHT 2

Teema: Teksti “Kohtumene karuga” käsitlemine

Eesmärk: Tutvumine Häädemeeste murdega läbi rahvajutu

Õpitulemused:

- väärtustab kohalikku rahvapärimust ning keelelist mitmekesisust;
- tutvub kohalikke murdesõnadega;
- leiab murdetekstist Häädemeeste murrakule omaseid teatud erijooni sisaldavaid sõnu;
- oskab kasutada elektroonilist murdesõnaraamatut;
- hindab üldnimlikke väärtusi;
- avaldab teksti kohta asjakohaselt arvamust;

- oskab oma arvamust väljendada ja põhjendada;
- teab, kuidas käituda kohtumisel karuga.

Lõiming: eesti keel, loodusained

Saarde murraku mõjul kasutati osades peredes asesõnu *mina*→*mia*, *minu*→*miu*, *sina*→*sia*, *sinu*→*siu*.

1. ahmerdama - haarama, ahnitsema
2. hulka, hakanu, haledasti, hoia
3. Sulgudes on arv, mitu sõna peaks leidma.
vihane - süda täis
kurvasti - haledasti
tapma - maha lööma, nottima

8. Kohtumisel karuga:

- Karuga kohtumise vältimiseks tee metsas olles aeg-ajalt häält või kolista, sellega annad karule aega eest ära minna.
- Karupoegi kohates oled suures hädas – ürita taganeda selles suunas, kust tulid.
- Karu hoiatab enne rünnakut tõustes tagajalgadele ja uriseb valjuhäälselt. Tagane aeglaselt ja vestle karuga rahulikul toonil. Kisa ja valju häält tõlgendab karu agressioonina.
- Ära vaata karule silma, loomadele tähendab silma vaatamine kutset võitlusele.
- Ära roni puu otsa, karu ronib sinust kiiremini.
- Kui ikkagi juhtub halvim ja karu ründab, siis heida pikali ning kaitse pead ja kaela kätega. Teeskle surnut. Jooksma ei ole mõtet hakata. Karu on igal juhul kiirem, tema jooksukiirus on 60 km tunnis. (Eesti Jahimeeste Selts)

TÖÖLEHT 3

Teema: Teksti “Luupainakas” käsitlemine

Eesmärk: Tutvumine Häädemeeste murdega läbi loo

Õpitulemused:

- väärtustab kohalikku rahvapärimust ning keelelist mitmekesisust;
- tutvub kohalikke murdesõnadega;
- leiab murdetekstist Häädemeeste murrakule omaseid teatud erijoont sisaldavaid sõnu;
- teab sõnaliike;
- leiab infot läbi digivahendi ;
- nimetab eesti rahvajuttudes esinevaid erinevaid mütoloogilisi tegelasi.

Lõiming: eesti keel, kirjandus

Saarde murraku mõjul kasutati osades peredes asesõnu *mina*→*mia*, *minu*→*miu*, *sina*→*sia*, *sinu*→*siu*.

1. vints(k)lema - püherdama
2. rusuma - suruma, muljuma, vajutama

pajakook - konksuga püstpuu rehetoa või suveköögi kolde kohal paja ülesriputamiseks. Rehetoa ahju koldel pajakoogu otsas rippuvas suures pajas tehti toitu.

rihatsealla - rehe alla

rehi - ehitis, kus kuivatati ja peksti vilja. Rehi koosnes rehetoast ja rehealusest.

Vili veeti rehte ja peksti rehes. Tööriistad seisavad rehe all või rehealuses (rehalas).

3. Oleviku ja lihtmineviku ainsuse 1. pöörde lõpust puudub *-n*:

7 erinevat sõna: ole, olli, lähe, sai, tõmmasi, vidasi, käänsi

6. Luupainaja on eesti mütoloogias magajaid painav vaim. Painati nii inimeste kui suuremate koduloomade keha nii, et need ei saanud end liigutada. See kurnas ohvrit ja võttis temalt elu- ja tööjõu, pikaajaline piinamine võis lõppeda surmaga.

Luupainaja võis välja näha nagu noor või vana naine või hoopis vana mees. Ta võis end ka musta kassi, koera või hobusena ilmutada.

Luupainajast vabanemiseks on väga palju erinevaid mooduseid:

<https://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/vanad/eisen/luupainaja/sisu.html>

7. Kodukäija, koerakoonlane, kotermann, kurat, libahunt, näkk, kratt, majavaim, ahjualune, haldjad, tuulispask jt.

TÖÖLEHT 4

Teema: Ametid ja isikuomadused

Eesmärk: Tutvumine Häädemeeste murdega läbi loo

Õpitulemused:

- väärtustab kohalikku rahvapärimust ning keelelist mitmekesisust;
- tutvub kohalike murdesõnadega;
- tutvub kunagi olnud ametitega;
- teadvustab isikuomaduste olulisust karjäärivalikul.

Lõiming: eesti keel, karjääriõpe

loõntmaaker – palatalisatsiooniga

TÖÖLEHT 5

Teema: Võrdlus ja piltlikud väljendid

Eesmärk: Tutvumine Häädemeeste murdega läbi kirjanduslike mõistete (võrdlus, algriim)

Õpitulemused:

- väärtustab kohalikku rahvapärimust ning keelelist mitmekesisust;
- tutvub kohalikke murdesõnadega.

Lõiming: eesti keel, kirjandus

2. Vii kokku piltlikud väljendid ja seletused.

Jusku neeruaige lammas: käib ühe koha pääl ringi
Jusku põlenud paadinaelad
Jusku tangus siga
Seda on ää surma järele saata
Jusku erneirmutes

Sii on üks oimerdaja ja saamatu inimene.
Tõntsid, kohmetud või saamatud sõrmed.
Sii on seuke inimene, kissi ikki iriseb ja viriseb, ägiseb ja kägiseb.
Sii on väga aeglane, pika toimega inimene.
Sii on kaltsude siis, üks koristamata inimene, kes ennast ei korralda.

5.3. Õpetajate tagasiside Hädameeste murrakut tutvustavale õppematerjalile

Teise andmekogumise käigus palusin kahelt Hädameeste Keskkooli algklassi- ning ühelt põhikooli ja gümnaasiumi eesti keele õpetajalt valminud õppematerjalide kohta tagasisidet. Saatsin õpetajatele e-kirja oma palve ja küsimustega. Kiri sisaldas ka Google Drive'i linke töölehtedele. Kaks õpetajat kirjutasid oma kommentaarid otse töölehtedele, kolmas kasutas kommenteerimiseks sõnumside- ja helistamisrakendust Viber. Andmekogumisel esitatud küsimused on leitavad alapeatükis 4.2. Õppematerjalide üldmulje on tagasisidestajate hinnangul väga positiivne. Kõik kolm õpetajat leidsid, et need on hästi koostatud – õppetegevused on toredad ja sõnavara huvitav. QR koodide lisamist peeti heaks vahelduseks tavalisele töölehele. Küsimusele tööjuhendite arusaadavuse kohta vastati, et need on mõistetavad ja loogilised, vaid üksikute töökäskude sõnastust soovitati õpilaste jaoks täpsustada. Järgmine küsimus puudutas ülesannete eakohasust. Toodi välja, et ülesanded on sihtrühmale sobivad. Üks algklassiõpetaja, kes õpetab eesti keelt ka 5. ja 6. klassis, arvas, et enamik III kooliastme töölehtedest sobib ka II kooliastmesse. Teine algklassiõpetaja leidis, et aabitsa juurde kuuluvate tegevuste hulgas on ka vanematele õpilastele sobivaid, näiteks jutukivide abil lausete ja aheljuttude väljamõtlemine. Küsimusele, kas õpetajad hakkaksid neid töölehti kasutama, vastati jaatavalt. Põhikooli vanema astme ja gümnaasiumi emakeeleõpetajal, kes ei ole Hädameestelt pärit, tekkis soov pühendada järgmine emakeelenädal meie murdekeelele. Lõpetuseks palusin ka muud märkamised kirja panna. III kooliastme töölehtede puhul soovitati anda vastamiseks rohkem ruumi ja panna õpetaja jaoks kirja kõikide murdesõnade täpsed tähendused.

Kokkuvõte

Magistritöö keskendub Häädemeeste murrakut tutvustavate õppematerjalide koostamisele põhikooliõpilastele. Murdekeelte hääbumine algas Eestis 19. sajandi lõpus, süstemaatiline murretevastane võitlus 1930ndatel aastatel. Taasiseseisvunud Eestis on hakatud murdeid taas väärtustama. Üha rohkem antakse välja kohamurrete õppimiseks ja õpetamiseks loodud trükiseid. Uue riikliku õppekava üldosas ja läbivate teemade hulgas on välja toodud kultuurilise identiteedi toetamine. Põhikooli lõpetajalt eeldatakse nii pärimuskultuuri kui ka kultuurilise mitmekesisuse mõistmist ning väärtustamist. Statistikaameti 2021. aasta rahvaloenduse andmetel kõneleb 17% eesti keelt emakeelena kõnelevat inimest mõnda murret. Kuna murdekeelt räägitakse vähestes Eesti kodudes, on suuremale osale lastest haridusasutused ainus koht, kus keelega tutvuda või seda õppida. Seoses ÜRO Peaassamblee poolt välja kuulutatud rahvusvahelise põliskeelte kümnendiga 2022–2032 on nii Eestis kui kogu maailmas võetud tähelepanu alla keelelise mitmekesisuse teadvustamine ja taaselustamine.

Nagu mujal Eestis, muutus ka Häädemeestel murraku maine aegamööda järjest madalamaks. Praeguseks on jäänud veel üksikud vanemad inimesed, kelle kõnepruugis on säilinud teatud murdepärasust ning inimesed, kes küll ise murdekeelt ei kõnele, kuid mäletavad vanemate või vanavanemate poolt kasutatud üksikuid murdesõnu ja -väljendeid. Häädemeeste Keskkooli põhikooli eesti keele ainekava kohaselt peetakse oluliseks oma rahvapärimuse mõistmist ja väärtustamist ning kooli arengukava üks kirja pandud eesmärkidest on õpetada õpilasi tundma kodukandi ajalugu ja kultuuri. Eesmärgi saavutamiseks on loodud 1.-4. klassi jaoks aine “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur”. Erinevates klassides keskendutakse erinevatele teemadele, 3. klassi ainekava üks eesmärkidest on tutvustada kodukandi ajalugu rahvalaulude ja -mängude, murdesõnade, mõistatuste ja kõnekäändude kaudu. Kooliraamatukoguhoidjana märkasin, et murdesõnade õpetamiseks puudub õpilastele eakohane õppematerjal. 2024. aastal ilmus trükis 11. klassi õpilastööna loodud “Häädemeeste aabits”, kuid endiselt puudus lisamaterjal, mis toetaks murdekeelega tutvumist tegutsemise kaudu.

Sellest lähtuvalt oli magistritöö üheks eesmärgiks on selgitada välja, millist Häädemeeste kohalikku keelt ja pärimust tutvustavat õppematerjali peavad teemaga seotud haridus- ja kultuuritöötajad vajalikuks. Teine eesmärk oli saadud vastuste põhjal koostada õpetajate jaoks lisamaterjal, mis pakuks tuge Häädemeeste murraku tutvustamisel erinevas vanuses põhikooliõpilastele.

Neist eesmärkidest tulenevalt sõnastasin järgmised uurimisküsimused:

1. Miks on oluline tutvustada põhikooliõpilastele kohalikku murrakut ja pärimust?
2. Milliseid Hädemeeste murraku ja pärimuse teemalisi õppematerjale peavad haridus- ja kultuuritöötajad vajalikuks?
3. Milline on õpetajate tagasiside valminud õppematerjalide kvaliteedile ja täiendusettepanekud nende kohta?

Intervjuudest nelja haridus- ja kultuuritöötajaga selgus, et nii omakultuuriga tutvumist kui oma keele olemasolu teadvustamist peetakse väga oluliseks, kuna see aitab kaasa oma juurte tunnetamisele. See ühtib Ingrid Rüütli arusaamaga omakultuuri tundmise vajalikkusest, mis pakub inimesele sisemist kindlustunnet ja emotsionaalset tasakaalu. Osade intervjuueeritavate arvates tajumine, et tulla keskkonnast, millel ongi mingi eripära, seob last piirkonnaga. Ühe uuritava arvates võib arusaamine omakultuuri väärtusest tekkida inimesel ka hiljem, see ei pruugi toimuda kohe. Üksmeelselt leiti, et murdekeele tutvustamisega tuleks alustada hiljemalt algklassides ja seda võiks teha võimalikult mänguliselt ja lõbusalt.

Lõpptulemusena valmis kolm õppematerjalide komplekti. Esimene osa sisaldab 12 tegevust Hädemeeste murdeaabitsas leiduva sõnavara ja mõistatuste õppimiseks ja kordamiseks. Komplekti juurde kuulub kohver, mis sisaldab nii tegevuste juhiseid kui ka muud tegevuste läbiviimiseks vajaminevaid vahendeid. Eelkõige on aabitsa juurde kuuluvad tegevused mõeldud Hädemeeste Keskkooli 3. klassi tunniplaanis oleva aine "Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur" tarbeks, kuid sobivad ka teiste klasside emakeeletundi. Teine õppematerjalide komplekt koosneb kaheksast töölehest, mida sobib kasutada I ja II kooliastme emakeele, matemaatika või inimeseõpetuse tunnis ning 1.–4. klassi tunnis "Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur". Kolmas komplekt koosneb viiest töölehest ning on mõeldud kasutamiseks III kooliastme emakeele tunnis. Kaks viimast komplekti on varustatud ka võtmega õpetaja jaoks.

Õppematerjale tagasisidestasisid kolm õpetajat, kelle tagasiside ülesannetele oli positiivne, töölehti ja tegevusi peeti hästi koostatuks. Õppetegevusi hinnati toredateks ja sõnavara huvitavaks, tööjuhendeid arusaadavaks ja ülesandeid eakohaseks. Õpetajatel tekkis soov õppematerjale kasutada. Täiendusettepanekutena soovitati mõnes kohas tööjuhendeid õpilaste jaoks veelgi täpsustada, III kooliastme töölehtedel anda mõne küsimuse juurde rohkem vastamisruumi ning õpetajate jaoks panna kirja igale murdesõnale täpne kirjakeelne tähendus.

Töö praktiline väärtus seisneb valminud õppematerjalides, mis teeb õpetajatele Hädemeeste murraku tutvustamise lihtsamaks. Õpilastel on võimalik tutvuda murdesõnade, murdekeelse rahvapärimuse ning III kooliastmes ka mõningate kohalikele murdele omaste

erijoontega, andes sellega õpilastele võimaluse tunnetada oma juuri ja seotust kodukohaga, saada rohkem teada oma esivanemate kohta ning märgata eesti keele rikkalikkust.

Siinse uuringu jätkuna võiks õppematerjale testida ning koguda andmeid selle kohta, kuidas õpilased ülesanded vastu võtavad. Pärast saadud andmete analüüsimist ja vajadusel töölehtede korrigeerimist võiks mõelda õppematerjalide trükkimisele töövihikuna.

Intervjuudest ilmnes ka õpetajate vajadus piltide ja Hädemeeste kohalike traditsioonidega kodukandi rahvakalendri järele, mida saaks kasutada aine “Kodukoha loodus, ajalugu ja kultuur” õpetamisel 4. klassile, kui tähelepanu all on rahvakalendri tähtpäevade tähistamine. Teema on sobilik järjekordseks õpilastööks.

Kirjandus

Allas, Tiia. 2022. *Miks ja kuidas õpetada kohta? Kultuurilise identiteedi kujundamine võru keele ja kirjanduse õpetamise kaudu Vana-Võrumaa üldhariduskoolides.* Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Magistritöö.

<https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/8f0e835e-bf14-4050-9b67-dacfdc416f88/content>. (Vaadatud 22.07.2024).

Eesti keele arengukava 2021–2035. 2020.

https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-09/htm_eeesti_keeles_arengukava_2020_a4_web.pdf. (Vaadatud 30.07.2024).

Antso, Siim, Kadri Koreinik, Karl Pajusalu. 2019. Eesti kohamurrete olukord viimase rahvaloenduse peeglis. *Keel ja Kirjandus*, 11.

Developing Materials ... 2013 = Developing Materials for Language Teaching 2013. Ed. Brian Tomlinson. Bloomsbury.

https://www.academia.edu/43760213/Developing_Materials_for_Language_Teaching (Vaadatud 10.09.2024).

Eesti Folkloorinõukogu.

http://www.baltica.ee/Mis_on_PARIMUSKULTUUR_200. (Vaadatud 27.07.2024)

Eesti jahimeeste Selts. <https://www.ejs.ee/10-soovitust-mida-teha-kui-metsas-karuga-kokku-juhtud/> (Vaadatud 15.04.2025)

Eesti murrete korpus. <https://www.murre.ut.ee/about>

Eesti Rahvaluule Arhiivi andmebaas Kivike.

https://kivike.kirmus.ee/index.php?dok_id=1&module=2&op=

Ein, Keitlin. 2023. *Häädemeeste lugu : töövihik.* Praktiline töö. Käsikiri Häädemeeste Keskkoolis.

EKI=EKI ühendsõnastik. Eesti Keele Instituut, Sõnaveeb. 2024.

<https://sonaveeb.ee> (Vaadatud 28.02.2025).

Hea teadustava 2023. Toim. T. Alekõrs, T. Kõnnussaar, R. Jürjo. Tartu: Tartu Ülikooli Eetikakeskus. https://eetika.ee/sites/default/files/2023-06/HEA%20TEADUSTAVA_2023.pdf (Vaadatud 11.07.2024).

Häädemeeste Keskkool 2020. *Häädemeeste Keskkooli arengukava 2021-2025.*

<https://www.haademeeste.edu.ee/wp-content/uploads/2020/12/Arengukava-2021-2025.pdf> (Vaadatud 27.07.2024).

Häädemeeste Keskkool 2024. *Häädemeeste Keskkooli üldtööplaan 2024-2025.*

<https://haademeeste.edu.ee/wp-content/uploads/2025/05/Kodukoha-loodus-ja-kultuur.pdf>

Ilves, Kristi. 2012. *Mulgi keele ja kultuuri õpe üldhariduskoolides.* Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Magistritöö.

<https://www.mulgimaa.ee/userfiles/MKI/Mulgi%20keele%20ja%20kultuuri%20%C3%B5pe%20%C3%BCldhariduskoolides,%20Ilves.pdf> (Vaadatud 20.07.2024).

Irbo, Maris. 2011. *Kohaliku pärimuskultuuri õpetamise võimalusi üldhariduskoolis Setomaa I ja II kooliastme õpetajate hinnangul.* Tartu Ülikool, sotsiaal- ja haridusteaduskond.

Magistritöö. <https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/d1704772-cac2-4999-927c-bc6f182a3c40/content> (Vaadatud 26.10.2024).

Juhkam, Evi, Aldi Sepp. 2000. *Eesti murded VIII. Läänemurde tekstid*, 30-62. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Jõeste, Kristi, Madis Rennu, Ave Matsin, Kadri Tüür. 2020. Pärandtehnoloogiline käsitööuurimus: lähenemised ja väljavaated. *Studia Vernacula* 12, 18.

Kivike = Eesti Kirjandusmuuseumi keskne arhiivinfosüsteem ja failihoidja.

https://kivike.kirmus.ee/index.php?xid=+&dok_id=1&module=2&op=

Kivike_foto. ERA, Foto 1757. etnograafiateave; Kartulipanek Kablis. < Häädemeeste khk., Kabli - L. Mäesalu (08.06.1940). Fotoarhiiv : ERA, Foto. Eesti Rahvaluule Arhiivi fotokogu, ERA-14069-39656-26173

Kivike_helifail Aituma. Aituma, alli taadile. Selgitus saunasõnade kasutamise kohta. < Häädemeeste khk., Pärnu piirk., Häädemeeste k/n., Muhu k. - Herbert Tampere; Erna Tampere < Melania Meriloo, 1887 (1959) RKM, Mgn. II 291 c.

Kivike_helifail Äiu-äiu. Eesti Kirjandusmuuseum 1959. RKM, Mgn. II 308 b. Äiu-Äiu kussu-kussu. Laulab Liidia Strandson (sünd 1896) Muhu külast.

Krikmann, Arvo, Karl Pajusalu. 2018. Kus on keskmurde keskpunkt? *Inter dialectos nominaque: Pühendusteos Mari Mustale 11. novembril 2000.* Eesti Keele Instituudi toimetised 7. Koost ja toim Jüri Viikberg. Tallinn. 131–172.

Kõiva, Olli. 1993. *Marta Mäesalu rahvaluulekogujana.* Marta Mäesalu 100. Häädemeeste elu, 2-4.

Laan, Triin. 2012. *Omakultuur, selle õpetamise võimalused ja vahendid põhikoolis.* Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Magistritöö.

<https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/1f6719b7-a213-4290-9baf-9b3834f856f6/content> (Vaadatud 18.07.2024)

Laaneots, Annela. 2021. *UNESCO kinnitas Rein Järvelille Ida-Euroopa regiooni põlisrahvaste esindajaks rahvusvahelise põliskeelte kümnnendi 2022-2032 juhtgrupis.*

Postimees, 6. jaan.

<https://setomaa.postimees.ee/7149507/unesco-kinnitas-rein-jarvelille-ida-euroopa-regiooni-polisrahvaste-esindajaks-rahvusvahelise-poliskeelte-kumnendi-2022-2032-juhtgrupis>

(Vaadatud 21.02.2025).

Leo, Kelly. 2021. *Murdekeele tööraamat.* Tallinn: Avita.

Liikuma Kutsuv Kool. <https://www.liikumakutsuvkool.ee/ideepank/> (Vaadatud 28.03.2025).

Maddison, Rute Marie. 2024. *Äädemeeste aabits.* Praktiline töö. Käsikiri Häädemeeste Keskkoolis.

Metslang, Helle. 2022. *[Avasõnad].* Rahvusvaheline põliskeelte kümnnenditele pühendatud murdekonverents "Eesti keeleala – põline ja rikas" Teaduste Akadeemias 10. okt.

<https://www.youtube.com/watch?v=QDzMf0jPF5M>

MH = Minevikupärandid Häädemeestelt. 2012. Valimik korrespondentide murdetekste VIII.

Kogunud Marta Mäesalu. Koost. ja toim. Helju Kaal, Eevi Ross. Tallinn: Emakeele Selts.

https://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/ES_digiraamat_Minevikuparandit-Haademeestelt_nlib-digar_193050.pdf

Mooses, Kerli, Maarja Kalma, Maret Pihu, Eva-Maria Riso, Aave Hannus & Merike Kull. 2016. Eesti õpilaste liikumisaktiivsus koolipäeva jooksul. *Eesti Arst*, 95, 716– 722.

<https://ojs.utlib.ee/index.php/EA/article/view/13251/version/8231/8297>

Oselin, Annika. 2016. *Omakultuuri õpetamise võimalusi põhikoolis. Juhendmaterjal õpetajale.* Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Magistritöö.

<https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/bc9b5580-8f53-4bfc-b001-0d6259b2424d/content> (Vaadatud 4.08.2024).

Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Jüri Viikberg & Peeter Päll. 2018. *Eesti murded ja kohanimed.* https://www.emakeeleselts.ee/digiraamatud/Eesti-murded-ja-kohanimed_kolmas-trykk_2018.pdf (Vaadatud 12.02.2025).

Pajusalu, Karl. 2023a. *Pärnumaal söödud silgusoustki kuulub liivi kultuuri.* Pärnu Postimees, 29. juuli, 4.

Pajusalu, Karl, Eberhard Winkler. 2023b. *Salatsi liivi keele teejuht.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

PRÕK = Põhikooli riiklik õppekava. 2023.

www.riigiteataja.ee/akt/108032023005 (Vaadatud 25.06.2024).

Pukk, Tiiu. 2009. *Häädemeeste: Häädemeeste läbi aegade...* Häädemeeste: Häädemeeste Muuseum.

Raag, Raivo. 2008. *Talurahva keelest riigikeeleks.* Tartu: Atlex.

Rahvusvaheline põliskeelte kümnend. <https://idil2022-2032.org/> (Vaadatud 30.07.2024).

Rämmer, Andu. 2014. *Valimi moodustamine. Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas.* <https://samm.ut.ee/valimid/>. (Vaadatud 15.06.2024).

Rüütel, Ingrid. 2010. *Muutudes endaks jääda: valik meenutusi, artikleid, uurimusi.* Tallinn: TEA Kirjastus.

Sepp, Aldi. 1993. Marta Mäesalu Häädemeeste murdekogudest. Marta Mäesalu 100. *Häädemeeste Elu*, 5-10.

Statistikaamet. 2022. *Rahvaloendus. Murdekeeli räägib rohkem inimesi kui eelmisel loendusel.*

<https://stat.ee/et/uudised/rahvaloendus-murdekeeli-raagib-rohkem-inimesi-kui-eelmisel-loendusel>

Suigusaar, Annaliisa, Margaret Pajuväli. 2022. *Kodukandi värviraamat.* Loovtöö. Käsikiri Häädemeeste Keskkoolis.

Sutrop, Urmas, Karl Pajusalu. 2009. Medieval Livonian County Metsepole and the Historical and Linguistic Border between Livonians and Estonia. *Linguistica Uralica* XLV 4, 8 https://kirj.ee/public/Linguistica_Uralica/2009/issue_4/ling-2009-4-253-268.pdf (Vaadatud 10.04.2025)

Tüür, Kadri. 2022a. Eesti murdeaabitsad. *Keel ja Kirjandus*, 2022(8).

Tüür, Kadri. 2022b. Rahvusvaheline põliskeelte kümnenditele pühendatud murdekonverents "Eesti keeleala – põline ja rikas" Teaduste Akadeemias 10. okt.

<https://www.youtube.com/watch?v=QDzMf0jPF5M>

UNESCO. Eesti Rahvuslik Komisjon.

<https://unesco.ee/rahvusvahelise-poliskeelte-kumnendi-2022-2032-avasundmus-eestis-6-mail>

Väike murdesõnastik. <https://www.eki.ee/dict/vms/>.

Õppekirjandusele esitatavad nõuded, õppekirjanduseretsenseerimisele ja retsensentidele esitatavad miinimumnõuded ning riigi poolt tagatava minimaalse

õppekirjanduse liigid klassiti ja õppeaineti. 2016. Riigi Teataja.

<https://www.riigiteataja.ee/akt/129032016001> (Vaadatud 25.02.2025)

Introducing the Häädemeeste Dialect to Basic School Students: Developing Educational Materials. Summary

This master's thesis focuses on creating educational materials introducing the Häädemeeste dialect for basic school students. The decline of dialects in Estonia began in the late 19th century, with systematic efforts to suppress dialects emerging in the 1930s. In re-independent Estonia, dialects have begun to regain value. Increasingly, publications are being released to facilitate the learning and teaching of regional dialects. The general part and cross-curricular themes of the new national curriculum emphasize supporting cultural identity. Students graduating from basic school are expected to understand and appreciate both folklore and cultural diversity. According to Statistics Estonia's 2021 census, 17% of native Estonian speakers speak a dialect. As dialects are not spoken in most Estonian homes, for many children educational institutions are the only place where they encounter or learn the dialect.

As in other parts of Estonia, the prestige of the Häädemeeste dialect gradually declined. Today, only a few older people still retain some dialectal features in their speech. Others may not speak the dialect themselves but remember some words and expressions used by their parents or grandparents. In Häädemeeste Secondary School, understanding and valuing folk traditions is considered important and one of the school's development goals is to teach students about the history and culture of their local area. To support this goal, a subject titled "The Nature, History, and Culture of the Local Area" has been created for grades 1–4. Each grade focuses on different topics, and one of the goals for grade 3 is to introduce local history through folk songs and games, dialect words, riddles, and proverbs. As the school librarian, I noticed a lack of age-appropriate educational materials for teaching dialect words. In 2024 a primer titled "*Äädemeeste Aabits*" was created and published by an 11th grader as a student project, but there was still no supplementary material to support learning of the dialect.

Accordingly, one of the objectives of the thesis was to determine what kind of educational materials introducing the Häädemeeste dialect and heritage would be considered necessary by educators and cultural workers. The second objective was to create supplementary teaching materials based on the responses, aimed at supporting teachers in introducing the Häädemeeste dialect to basic school students of various ages.

From these objectives, the following research questions were formulated:

1. Why is it important to introduce the local dialect and heritage to basic school students?
2. What types of Häädemeeste dialect and heritage-related teaching materials do educational and cultural workers consider necessary?
3. What feedback do teachers provide on the quality of the created teaching materials, and what suggestions do they have for improvement?

Interviews with four educational and cultural workers revealed a strong consensus on the importance of introducing students to their native culture and language, as it helps foster a sense for roots. This aligns with Ingrid Rüütel's understanding of the need to know one's native culture, which provides inner confidence and emotional balance. Some interviewees said that realizing one's cultural uniqueness helps connect a child to their region. One respondent noted that appreciation for native culture might emerge later in life and does not necessarily occur immediately. There was unanimous agreement that the introduction of dialects should begin no later than primary school and should be as playful and joyful as possible.

As a result, three sets of educational materials were created. The first set includes 12 activities for learning and revising vocabulary and riddles from the "*Äädemeeste Aabits*." The set comes with a suitcase containing instructions and other tools needed for the activities. These activities are primarily designed for the subject "The Nature, History, and Culture of the Local Area" in grade 3 at Häädemeeste Secondary School, but they are also suitable for native language classes in other grades. The second set consists of eight worksheets appropriate for use in Estonian language, mathematics, or social studies classes in grades 1–4, as well as in the "The Nature, History, and Culture of the Local Area" subject. The third set contains five worksheets for use in Estonian language lessons in grades 7–9. The latter two sets also include answer keys for teachers.

Three teachers provided feedback on the materials. Their responses were positive: the worksheets and activities were considered well-designed, the tasks enjoyable, vocabulary interesting, instructions clear, and assignments age-appropriate. Teachers expressed interest in using the materials. Suggestions for improvement included clarifying some instructions for students, providing more space for answers, and adding the Estonian language for each dialect word for the teachers.

The practical value of the thesis lies in the developed educational materials, which make it easier for teachers to introduce the Häädemeeste dialect. Students can explore dialect words, folklore, and, in upper grades, some unique features of the local dialect. This provides students with an opportunity to connect with their roots, learn about their ancestors, and appreciate the richness of the Estonian language.

As a continuation of this study, the educational materials could be tested, and data could be collected on how students respond to the assignments. After analyzing the data and revising the worksheets if needed, the materials could potentially be published as a workbook.

The interviews also revealed a need among teachers for an illustrated folk calendar reflecting Häädemeeste's local traditions, which could be used to teach grade 4 about folk calendar celebrations in the "The Nature, History, and Culture of the Local Area" subject. This topic could be developed further as a student project.

Lühendid

Hää – Häädemeeste

Saa – Saarde

Sal – Salatsiliivi

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ave Varik,

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Hädemeeste murraku tutvustamine põhikooliõpilastele: õppematerjalide koostamine“, mille juhendajad on Maigi Vija ja Karl Pajusalu, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Ave Varik

25.05.2025